

Vergaderjaar 2008–2009

31 839

Jeugdzorg

Nr. 8

BRIEF VAN DE MINISTER VOOR JEUGD EN GEZIN

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 15 juni 2009

Hierbij bied ik u de notitie *Onze jeugd van tegenwoordig; over de leefwereld en de leefstijl van jongeren* aan.

De notitie gaat ook in op het RIVM-rapport *Spelen met gezondheid* dat op 4 juli 2008 aan uw Kamer is toegezonden (kamerstuk 29 815, nr. 162), het eindrapport van de Nationale DenkTank *Gezond voor elkaar! Adviezen om jongeren te stimuleren zelf te kiezen voor een gezonde leefstijl* en het onderzoeksrapport *Wat is gezondheid?* van de Nationale Jeugdraad.

Verder ga ik in de notitie in op de moties Van der Ham en Dibi (TK 2007–2008, 27 565, nr. 50), Slob en Voordewind (TK 2008–2009, 31 700, nr. 17 en 22) en Bouchibti (TK 2008–2009, 31 799-XVII, nr. 18).

De minister voor Jeugd en Gezin,
A. Rouvoet

«Onze jeugd van tegenwoordig»

Over de leefwereld en de leefstijl van jongeren

11 juni 2009

Inhoudsopgave

1.	Waarom een notitie over jongeren?	2	4.1.2	Hulp voor meisjes	20
1.1.	Samenhang met ander kabinetsbeleid	4	4.1.3	Het verhogen van zelfvertrouwen en weerbaarheid van meisjes	20
1.2.	Totstandkoming	5	4.1.4	Het verbeteren van vroegsignalering van met name emotionele problemen	21
1.3.	Leeswijzer	6	4.1.5	Het inzetten van laagdrempelige interventies via het internet	21
2.	De leefwereld van jongeren van nu	6	4.2.	Deel II: seksualisering	23
2.1.	Opgroeien in een gezin	6	4.3.	Deel III: jeugd en gezonde leefstijl in internationaal perspectief	25
2.2.	Zonder vrienden is het leven «boring»	7	4.3.1	Onderwijs, Jeugd en Cultuurraad	25
2.3.	De sociale en fysieke omgeving	8	4.3.2	Witboek «Een nieuw elan voor Europa's jeugd»	26
2.4.	School	9	4.3.3	Youth in Action	26
2.5.	Vrijtijdsbesteding	10	4.3.4	Safer Internet Plus	27
2.5.1.	Media: de internetgeneratie	10	4.3.5	Europese netwerken	27
2.5.2.	Uitgaan	11	5.	Ambitie: meer jongeren een gezonde leefstijl	28
2.5.3.	Sporten en bewegen	12	5.1.	Behoud het goede en breid het uit!	28
2.6.	Inkomen	12	5.2.	Meedoen	29
2.7.	Meedoen: een steentje bijdragen	13	5.3.	Het gezin: de invloed van opvoeden	31
3.	Trends in leefstijl, gedrag en «welbevinden»	14	5.4.	Sociale omgeving: het sociale netwerk	31
3.1.	Nederlandse jongeren zijn gelukkig...	14	5.5.	Fysieke omgeving	33
3.2.	... maar er zijn ook zorgen	14	5.6.	School	35
3.2.1.	Overgewicht	14	5.7.	Media	35
3.2.2.	Alcohol	15	5.8.	Sporten en bewegen	37
3.2.3.	Seksueel gedrag	16	5.9.	Inkomen	38
3.2.4.	Stress en psychische problemen	16	5.10.	Tot slot: leefstijl op de agenda	38
3.3.	Ongezond gedrag begint pas in de brugklas	17		Literatuuropgave	40
3.4.	Problemen ongelijk en oneerlijk verdeeld	17			
4.	Capita selecta	18			
4.1.	Deel I: meisjes	18			
4.1.1	Problematiek bij meisjes	19			

1. Waarom een notitie over jongeren?

Gedrag van jongeren leidt geregeld tot ophef. De media berichten gretig over comazuipen, *happy slapping*, internetverslaving, hangjongeren, straatterroristjes of breezerseks. Met de jeugd van tegenwoordig lijkt van alles mis. Maar is dat wel zo? En is het terecht om in die termen over jongeren, de burgers van de toekomst, te spreken?

Voor een deel is klagen over «de jeugd van tegenwoordig» van alle tijden. De samenleving verandert steeds opnieuw, en iedere generatie jongeren stelt zijn opvoeders (zelf opgegroeid in een alweer voorbijge tijd) voor nieuwe uitdagingen. Bezorgdheid over jongeren die hun grenzen niet lijken te kennen, is dan ook niet vreemd. De adolescentie is een transitiefase tussen kindertijd en volwassenheid en kenmerkt zich door gierende hormonen en experimenteren met de nieuw verworven autonomie. Gedurende deze fase worden jongeren lichamelijk en cognitief rijp, terwijl ze door de samenleving nog niet voor vol worden aangezien. Vanouds slaan volwassenen het experimenteelgedrag van de jeugd met argwaan en soms met ergernis gade.

Tegelijk gaan veranderingen in de samenleving de laatste decennia erg snel. Aan jongeren en aan hun opvoeders worden voortdurend nieuwe eisen gesteld die sneller veranderen dan bij de overgang tussen voorgaande generaties het geval lijkt.

Er is onzekerheid over de goede wijze van begeleiding naar volwassenheid en voorbereiding op volwaardig burgerschap. Gezagshuishouden en een autoritaire opvoedstijl zijn de afgelopen decennia veelal vervangen door het meer meegaande «onderhandelingshuishouden» (Prins, 2008). Dat heeft jongeren veel vrijheid om zich te ontplooiën opgeleverd. De huidige generatie wordt dan ook wel getypeerd als de *Generatie Einstein*, die slimmer, sneller en socialer is (Boschma en Groen, 2007). Tegelijkertijd wordt veelvuldig gesteld dat ouders en opvoeders aan kinderen en jongeren meer kader en structuur moeten bieden. Pedagogen benadrukken het belang van een «autoritatieve opvoedstijl» (warme sfeer, veel praten met kinderen, duidelijke grenzen, niet te lage eisen stellen) (Prins, 2008), en ook klinkt een pleidooi voor een «breed gedragen en samenhangend opvoedingsperspectief» (De Winter, 2007).

Het gaat in deze notitie over *alle* jongeren, dus niet in de eerste plaats over jongeren die problemen hebben of problemen geven. Daarvoor wordt verwezen naar andere trajecten zoals aanpak wachtlijsten in de jeugdzorg, aanpak kindermishandeling en maatregelen om overlast en verloedering door onder meer Marokkaanse jongeren aan te pakken. Met het schrijven van deze notitie heb ik twee doelen voor ogen. Ik wil allereerst een evenwichtig en feitelijk beeld schetsen van de leefwereld en de leefstijl van jongeren. Dat doe ik om tegenwicht te bieden aan eenzijdige stereotypen over «de jeugd van tegenwoordig» die gemakkelijk post kunnen vatten.

Dat dient ook het tweede doel dat ik voor ogen heb, namelijk om ouders en opvoeders aan te sporen zich te verdiepen in de leefwereld en leefstijl van jongeren. Opvoeding en begeleiding naar volwassenheid vraagt geen afstandelijke houding, maar aandacht en betrokkenheid. Jongeren hebben baat bij belangstelling voor wat hen bezighoudt. «Je moet van deze jongeren houden» zei Pieter Winsemius in een interview na de presentatie van het WRR-rapport over overbelaste jongeren. Hij zei nog iets, namelijk dat jongeren structuur nodig hebben.

En daar ligt de kern van waar het mij om te doen is: ik wil ontmoedigen dat volwassenen in de maatschappij alleen óver jongeren en de proble-

men die ze voor «ons» veroorzaken spreken, en bevorderen dat volwassenen praten mét en zich medeverantwoordelijk voelen voor «onze» jeugd. Dat betekent dat we jongeren niet aan hun lot kunnen overlaten, maar hen aanspreken op hun gedrag en de goede richting wijzen. Jongeren kunnen zichzelf niet opvoeden, zij hebben ouders en opvoeders daarbij hard nodig. Anders gezegd: jongeren hebben er recht op dat volwassenen hun levenswijsheid gebruiken om hen te helpen groeien. Omgekeerd rust op volwassenen de plicht om jongeren verder te helpen komen, hen aan te moedigen zich te ontplooien en hen te begeleiden op hun weg naar volwassenheid en volwaardig burgerschap in onze samenleving. Maar dat kan alleen als zij zich verdiepen in de leefwereld van jongeren. Zo kunnen zij steun en sturing geven.

Daarmee is ook de titel van deze notitie verklaard: verzuchtingen over «Dé jeugd van tegenwoordig» helpen niemand verder. Maar wie spreekt over «onze» jeugd van tegenwoordig, toont zich bereid om zich medeverantwoordelijk te maken voor opgroeiende jongeren en hun ontplooiing.

Overigens wil ik benadrukken dat het niet alleen zo is dat ouderen kunnen bijdragen aan de ontplooiing van jongeren. Op hun beurt kunnen jongeren ook bijdragen aan de ontplooiing van ouderen. Jongeren hebben het vermogen en de vaardigheden om met een frisse blik en nieuwe ideeën tegen zaken aan te kijken. Daarmee bieden zij inspiratie en nieuwe inzichten aan ouderen. De uitgebreide contacten met jongeren die ik in het kader van deze notitie heb gehad, hebben dat voor mij weer eens bevestigd.

Dit is geen klassieke beleidsnota. Met het uitbrengen van deze notitie wil ik bewerkstelligen dat bij beleidsvorming de vraag wordt gesteld onder welke randvoorwaarden de ontwikkeling van *alle* jongeren en hun opvoeders tot gezond en goed burgerschap gestimuleerd en versterkt kan worden. Dit alles in blijvende dialoog met jongeren en hun opvoeders. Er zijn daarmee in deze notitie de nodige raakvlakken met *De kracht van het gezin; nota gezinsbeleid 2008* (TK 2008–2009, 30 512, nr. 4); deze notitie kan gezien worden als een vervolg op deze nota gezinsbeleid.

Deze notitie vormt daarnaast een handreiking en een boodschap aan iedereen die een opvoedende taak heeft, of dit nu is in het gezin, school, hulpverlening of gewoon uit hoofde van betrokkenheid in de sociale omgeving.

Dit laatste is een belangrijk nieuw accent dat ik met deze notitie wil aanbrengen in de visievorming op hoe we als maatschappij omgaan met opgroeiende jongeren.

Ik wil bevorderen dat mensen in hun directe omgeving zoals buurten en wijken of andere lokale gemeenschappen waarvan zij deel uitmaken (kerken, moskeeën, buurt- en/of (sport)verenigingen, etc) zich betrokken weten bij opvoeden en opgroeien van jongeren, zodat ouders er niet alleen voor staan. Dit is in lijn met het RMO-advies *Versterken van de village* (RMO, september 2008). Hiertoe trek ik van 2009 tot en met 2011 6 miljoen euro per jaar uit voor een extra impuls aan de vrijwillige inzet gericht op het versterken van de sociale netwerken rondom jongeren en gezinnen. Hiermee wordt tevens uitvoering gegeven aan de motie Slob (TK 2008–2009, 31 700, nr. 17).

1.1. Samenhang met ander kabinetsbeleid

Om te bevorderen dat kinderen en jongeren worden opgevoed tot gezonder leven en voorbereid worden op goed burgerschap heeft het kabinet diverse nieuwe maatregelen voorgesteld of inmiddels ingevoerd. Deze voornemens staan in andere beleidsnota's of wetsvoorstellen

(bijvoorbeeld: *Uit balans: de last van overgewicht* (TK 2008–2009, 31 899, nr. 1), *De kracht van Sport* (TK 2007–2008, 30 234, nr. 13), wetsvoorstel *Drank- en horecawet* en *De kracht van het gezin; nota gezinsbeleid 2008* (TK 2008–2009, 30 512, nr. 4). De notitie *Onze jeugd van tegenwoordig* brengt verschillende beleidsvelden in samenhang én vanuit het perspectief van jongeren bijeen.

Een belangrijk ijkpunt voor hoe het met de jeugd gaat, wordt gevormd door het VN-Verdrag inzake de Rechten van het Kind. In artikel 3 van dit Verdrag staat dat het belang van het kind voorop dient te staan bij alle maatregelen die betrekking hebben op kinderen en dat de overheid dient te waarborgen dat de zorg voor kinderen voldoende is, vooral ten aanzien van de veiligheid en gezondheid van kinderen. In Nederland wordt deze verdragsverplichting vertaald in ontwikkelingsvoorwaarden. Deze zijn uitgewerkt in het kabinetsprogramma voor Jeugd en Gezin: *Alle kansen voor alle kinderen* (TK 2006–2007, 31 001, nr. 5) en zijn: gezond en veilig opgroeien, een steentje bijdragen aan de maatschappij, talenten ontwikkelen en plezier hebben, en goed voorbereid zijn op de toekomst.

1.2. Totstandkoming

In de aanloop naar deze notitie heb ik me verdiept in de leefwereld van jongeren. De notitie is dus niet alleen tot stand gekomen door cijfers te beschouwen en deskundigen te horen, maar ook door de jongeren zelf te betrekken bij wat er over hen wordt gezegd. Ik heb jongeren van velerlei leeftijden en achtergronden bevroegd en ben met ze in debat gegaan. Concreet wil ik hier noemen de debatten op *College De Heemlanden in Houten en het NOVA College* van de Johan de Witt Scholengroep in Den Haag onder leiding van het Nederlands Debat Instituut (NDI, 2008). Ook is, in 32 diepte-interviews (in duo's), uitgebreid met jongeren tussen de 12 en 20 jaar gesproken over hun leefwereld (CO-efficiënt, 2008). De Nationale Jeugdraad heeft onder ruim 600 jongeren door middel van een enquête gevraagd naar hun eigen gezondheid (Jeugdraad, 2008). De uitkomsten van dat onderzoek zijn gebruikt tijdens het 13e Nationaal Jeugddebate waar ik op 27 oktober 2008 met veel jongeren in de Tweede Kamer heb gedebatteerd. Tot slot heeft de Nationale DenkTank, op mijn verzoek, zich gebogen over de vraag hoe jongeren gestimuleerd kunnen worden om zélf te kiezen voor een gezonde leefstijl. Zij hebben hun input onder andere gekregen van bijna 6000 jongeren via www.habbohotel.nl (NDT, 2008).

De onderhavige notitie is eerder toegezegd¹. In 2007 zond de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), mede namens de staatssecretaris van VWS en mij, de kabinetsvisie *Gezond zijn, gezond blijven – Een visie op gezondheid en preventie* aan de Tweede Kamer (TK 2007–2008, 22 894, nr. 134). Gezond eten, niet roken, geen drugs gebruiken, geen alcohol drinken, voldoende bewegen en goed kunnen omgaan met problemen of tegenslagen zijn belangrijk voor de gezondheid van kinderen en jongeren. Via bestaande preventieprogramma's worden kinderen, jongeren en hun ouders geïnformeerd over de risico's van gebruik van riskante middelen. Gezond opgroeien is ook van belang om actief te kunnen deelnemen aan de samenleving. Jong geleerd is immers oud gedaan. Het is in dit kader dat in de genoemde visie op gezondheid en preventie een specifieke notitie over jeugd en preventie is toegezegd.

De notitie is tevens een reactie op het RIVM-rapport *Spelen met gezondheid* (RIVM, 2008a) dat op 4 juli 2008 aan uw Kamer is toegezonden. De trends die in het rapport staan genoemd, komen terug in hoofdstuk 3 van deze notitie en in het afsluitende hoofdstuk 5.

¹ In eerdere stukken is onderhavige notitie ook wel aangekondigd als de nota *Gezonde jeugdcultuur*.

Deze notitie gaat in hoofdstuk 5 ook in op een aantal adviezen uit het eindrapport van de Nationale DenkTank: *Gezond voor elkaar! Adviezen om jongeren te stimuleren zelf te kiezen voor een gezonde leefstijl* (Denk-Tank, 2008).

Verder wordt in de notitie ingegaan op de moties Van der Ham en Dibi (TK 2007–2008, 27 565, nr. 50), Slob en Voordewind (TK 2008–2009, 31 700, nr. 17 en 22) en Bouchibti (TK 2008–2009, 31 799-XVII, nr. 18).

1.3. Leeswijzer

De notitie is als volgt opgebouwd:

In *hoofdstuk 2* staat de leefwereld van jongeren centraal. Wat zijn de belangrijkste ontwikkelingen in de belangstelling van jongeren en in hun directe omgeving? Hoe participeren zij in de samenleving? Met voorbeelden en quotes uit de interviews met jongeren (Co-efficiënt, 2008) wordt aangegeven hoe jongeren hier zelf tegenaan kijken.

In *hoofdstuk 3* volgen de trends in gezondheid, leefstijl en welzijn van de jeugd aan de hand van onderzoeks- en monitorgegevens, zoals die van het RIVM *Spelen met gezondheid* (RIVM, 2008a) en het Trimbos-instituut *Jeugd en riskant gedrag 2007: Peilstationsonderzoek scholieren* (Trimbos, 2008b). *Wat gaat goed met de jeugd, wat kan beter, waar moeten we ons ongerust over maken?*

Hoofdstuk 4 gaat, mede naar aanleiding van een motie van het kamerlid Bouchibti (TK, 2008–2009, 31 799-XVII, nr 18), in op meisjes en de problemen die zich vooral bij meisjes voordoen en op seksualiteit onder jongeren. Eveneens wordt ingegaan op de aandacht die er in Europees verband is voor het bevorderen van een gezonde leefstijl van jongeren. In *hoofdstuk 5* wordt afgesloten met een aantal concluderende opmerkingen en komt het vervolgtraject aan de orde.

2. De leefwereld van jongeren van nu

In dit hoofdstuk staat de leefwereld van jongeren centraal. Ik doe dat aan de hand van een beschrijving van verschillende *settings*. In paragraaf 2.1. wordt de rol die het gezin heeft voor de huidige generatie jongeren weergegeven. In de paragrafen 2.2. t/m 2.6. wordt achtereenvolgens ingegaan op de invloed van vrienden, de sociale en fysieke omgeving, de school, media en bijbaantjes. Tenslotte wordt in paragraaf 2.7. een beeld gegeven van de wijze waarop de huidige generatie jongeren in de samenleving participeert.

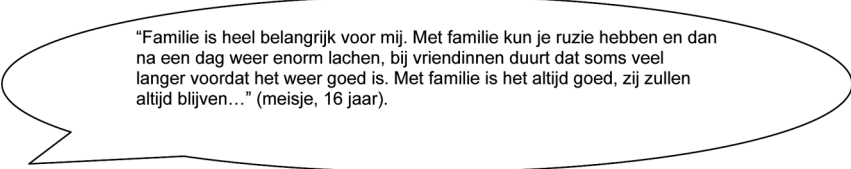
2.1. Opgroeien in een gezin

In de afgelopen decennia is veel veranderd in de manier van opvoeden en opgroeien in een gezin. Ik verwijs hier naar de nota gezinsbeleid (TK, 2008–2009, 30 512, nr. 4). Jongeren hebben relatief veel vrijheid en invloed op tal van beslissingen die in het gezin worden genomen. Velen hebben ook fysiek meer ruimte gekregen: de meeste jongeren hebben thuis een eigen kamer waar ze huiswerk kunnen maken, de computer gebruiken en hun vrienden ontvangen. Veel jongeren zijn tevreden over het contact dat zij met hun ouders hebben. Een duidelijke meerderheid heeft het gevoel gemakkelijk met hun ouders te kunnen praten.

Zoals beschreven in de nota gezinsbeleid is een opvallende ontwikkeling dat steeds meer kinderen in eenoudergezinnen of stiefgezinnen opgroeien. Bijna één op de zes gezinnen is een eenoudergezin; in 1995 was dit nog één op de zeven. Eenoudergezinnen ontstaan deels door scheidingen (ongeveer de helft van de gevallen) of door het overlijden van de partner of door geboorte van kinderen van alleenstaande moeders.

Eenoudergezinnen zijn vaak tijdelijk van aard. Ondanks dat paren minder snel uit elkaar gaan als zij kinderen hebben, zijn de afgelopen jaren jaarlijks bijna 60 000 minderjarige kinderen betrokken bij de scheiding van hun ouders. Het meemaken van een scheiding en het opgroeien in een eenoudergezin verhoogt het risico op het ontwikkelen van emotionele- en gedragsproblemen bij jongeren aanzienlijk (Equality, 2008).

Jongeren hebben behoefte aan het stellen van grenzen door hun ouders (Prins, 2008). Ze vinden het normaal dat (leeftijd)grenzen worden gesteld aan bepaalde risicogedragingen (roken, drinken, gokken, drugs gebruiken, seks hebben). Ze ervaren de grenzen die hun ouders stellen als volstrekt redelijk en zouden hun kinderen dezelfde norm voorhouden. In de praktijk blijken jongeren zich er echter niet altijd aan te houden.



"Familie is heel belangrijk voor mij. Met familie kun je ruzie hebben en dan na een dag weer enorm lachen, bij vriendinnen duurt dat soms veel langer voordat het weer goed is. Met familie is het altijd goed, zij zullen altijd blijven..." (meisje, 16 jaar).

Ook uit onderzoek blijkt een liefdevol gezin de beste garantie te zijn voor evenwichtig en gezond opgroeien van kinderen en jongeren (Verwey-Jonker Instituut, 2008). Jongeren die zijn opgegroeid in een gezin waar wordt onderhandeld, maar waar ook duidelijke grenzen worden gesteld, zijn het meest gelukkig (Prins, 2008). Het is echter niet voor elke ouder duidelijk in welke opvoedingssituaties heldere normen en grenzen moeten worden gesteld of wanneer met de kinderen onderhandeld kan worden. De meeste ouders geven aan tevreden opvoeders te zijn en de opvoeding niet als bijzonder belastend te ervaren (Zeijl en Van Egten, 2008). Een klein deel van de ouders is negatief. Ze zijn ontevreden, voelen zich belast en weinig competent. Een ander klein deel heeft grote en voortdurende zorgen over de opvoeding. Het hebben van zorgen over en problemen met de opvoeding is bepaald niet willekeurig verdeeld over gezinnen (Verwey-Jonker Instituut, 2008). Vooral de sociaal-economische status en de buurt waarin het gezin woont, spelen een belangrijke rol. Ouders van niet-westerse afkomst, ouders die onder de armoedegrens leven, ouders met een lage opleiding en gescheiden ouders die een eenoudergezin vormen, hebben vaker een negatief beeld van de opvoeding, hebben meer zorgen en hebben vaker opvoedingproblemen (Zeijl en Van Egten, 2008).

2.2. Zonder vrienden is het leven «boring»

Vrienden hebben is voor jongeren erg belangrijk. Vrienden zijn er voor plezier maken, je geaccepteerd voelen, het oefenen in sociaal gedrag en als vertrouwenspersoon. Bij tieners spelen leeftijdgenoten een steeds belangrijkere rol in het vormen van opvattingen, normen en gedrag. Jongeren besteden veel tijd aan het praten en dingen doen met vrienden. Op jonge leeftijd wordt samen gespeeld, als pubers hangen ze rond, gaan ze uit, bellen ze elkaar of chatten ze. Bovendien wordt de belangstelling

voor het andere geslacht groter en worden ze verliefd.



“Mijn vriendinnen zijn heel belangrijk voor me. Daar kan je steun bij hebben, ze helpen je als je problemen hebt... en je kunt er gewoon lol mee hebben... Leuke dingen doen, even bij je ouders weg zijn (...) Ik vind vrienden echt één van de dingen die echt belangrijk zijn. Je kunt er lol mee maken, je kunt al je geheimen er bij kwijt, je kunt avondjes weg...” (meisje, 14 jaar)

Het hebben van vrienden is gezond en maakt gelukkig. Naarmate jongeren meer vrienden hebben, geven ze zichzelf een hoger cijfer op de gelukschaal (Prins, 2008).

Naast ouders zijn het ook voornamelijk vrienden die kritiek mogen leveren op slechte gewoontes zoals ongezond gedrag. Vrienden staan dichtbij en zijn belangrijk en hebben daardoor invloed op het gedrag van hun leeftijdgenoten. Samen met vrienden werken aan het beëindigen van een slechte gewoonte is voor jongeren de beste oplossing. De grootste motivatie om te stoppen met een slechte gewoonte, of te beginnen met een goede, treedt op als een jongere dat samen met vrienden kan doen (Jeugdtraad, 2008). Veel jongeren geven aan dat ze alles voor vrienden zouden doen. Dat is goed, maar kan ook verkeerd uitpakken. Vooral jonge jongens (<15 jaar) hebben de neiging elkaar nogal eens op te juttten tot risicogedrag. Soms mondt dat uit in agressie, vernielingen, bedreigingen en uitschelden op straat. Dergelijk gedrag komt bij 12% van de jongens onder de 15 jaar voor. Leerlingen uit het Voorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs (VMBO) en Turkse en Marokkaanse jongens zijn oververtegenwoordigd (Prins, 2008). Een op de vijf jongeren zegt spijt te hebben van de dingen die ze met vrienden wel eens hebben gedaan (Prins, 2008).

2.3. De sociale en fysieke omgeving

Naast vrienden hebben jongeren ook contacten met andere mensen uit hun omgeving (familie, school, kerk, moskee, buurt, speeltuin, sport- of muziekvereniging en dergelijke). In de loop der jaren is deze sociale omgeving door allerlei factoren meer en meer uitgedund. Het gaat bijvoorbeeld om verhuisbewegingen, scheiding van woon- en werk-omgeving, opkomst van een virtuele (leef)wereld, verzakelijking van functies van scholen, kinderdagverblijven en andere publieke voorzieningen en een krapte aan deze voorzieningen (RMO, september 2008, zie ook YMCA et al. 2003). De RMO gaat in haar advies in op de gevolgen die dit heeft voor de verdeling van de verantwoordelijkheden voor de opvoeding, namelijk de extra druk die dit legt op enerzijds ouders en anderzijds professionals.

Ten aanzien van de fysieke omgeving geldt dat de openbare ruimte veelal minder aantrekkelijk is geworden voor jongeren om buiten te zijn. Uit het RMO-advies *Tussen flaneren en schofferen* (RMO, april 2008) blijkt dat veel jongeren, voornamelijk in de steden, moeite hebben om hun vrije tijd zinvol te besteden. Sportscholen kosten geld, andere voorzieningen voor de jeugd worden weggedrongen door nieuwbouw en toegenomen auto-gebruik, en in buurthuizen voelen jongeren zich niet altijd welkom. Jongeren brengen het liefst hun vrije tijd thuis of in buurtfaciliteiten door. Onder leiding van jongerenwerkers ontdekken ze daar samen hun talenten en mogelijkheden zoals muziek maken, aan brommers sleutelen, feesten

organiseren, debatten opzetten. Dat jongeren desondanks toch vaker aangewezen zijn om op straat hun tijd door te brengen, heeft te maken met hun financiële positie, beperkte mobiliteit en hangt af van hun leeftijd (RMO, april 2008).

De behoefte van jongeren aan plekken waar ze kunnen chillen, sporten of muziek maken, komt ook naar voren uit online onderzoek Young Opinions (2008) naar de mening van de jongeren over de veertig krachtwijken. Uit dit onderzoek volgt dat jongeren als belangrijkste punt van verbetering voor hun wijk het tekort aan activiteiten voor jongeren en een tekort aan chillplekken zien. Over het algemeen zijn jongeren uit de krachtwijken overigens erg tevreden over hun wijk. Gemiddeld geven zij hun wijk een 7,5.

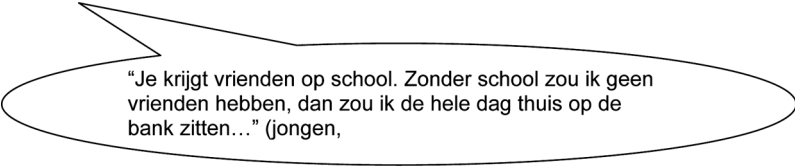
Het Verwey-Jonker Instituut (2008) heeft recent geconcludeerd dat de buurt waarin jongeren opgroeien, een belangrijke achtergrond vormt voor het gedrag dat jongeren vertonen. Jongeren uit probleemwijken blijken veel vaker deel te nemen aan jeugdbendes dan jongeren die in betere buurten wonen. Een buurt waarin veel criminaliteit en drugsgebruik voorkomt, is immers een omgeving die opgroeiende jongeren lijkt voor te houden dat dit normale verschijnselen zijn én die de inwijding in een criminele levensstijl vergemakkelijkt. Het rapport handelt vooral over delinquent gedrag en ziet daarbij zaken als spijbelen, middelengebruik (voor het merendeel alcohol) en vrijetijdsbesteding buitenshuis als mogelijke voorlopers van risicogedrag.

Een ruime meerderheid (57,3%) van de jongeren die in een krachtwijk woont, geeft aan dat jongeren zelf verantwoordelijk zijn voor een groot deel van de problemen in hun wijk. Zij vinden dat de politie hier hard tegen mag optreden. Het vertrouwen dat de politie dit ook daadwerkelijk zal doen, is bij de jongeren echter niet groot (Young Opinions, 2008).

Verder maakt de overmatige aanwezigheid en beschikbaarheid van riskante middelen (alcohol, drugs en tabak) en ongezonde voeding en de mogelijkheden om zich bezig te houden met risicovol gedrag, het voor jongeren moeilijk een gezonde keuze te maken (TK 2007–2008, 22 894, nr. 134).

2.4. School

School speelt een belangrijke rol in het leven van jongeren. Ze brengen hier een groot deel van hun tijd door en leren er zaken die van grote betekenis zijn voor hun ontwikkeling en kansen in de samenleving. De gemiddelde leeftijd waarop jongeren de school verlaten is in een halve eeuw gestegen van 13 naar 22 jaar.



“Je krijgt vrienden op school. Zonder school zou ik geen vrienden hebben, dan zou ik de hele dag thuis op de bank zitten...” (jongen,

De meerderheid van de leerlingen blijkt school leuk te vinden. Naarmate ze langer in het onderwijs zitten, daalt het plezier. Jongeren vinden in ruime meerderheid dat ze goed presteren op school. Dit percentage is gestegen ten opzichte van vier jaar eerder (Trimbos, 2007). Een vijfde van de leerlingen vindt de druk om op school te presteren hoog. Zeker meisjes ervaren deze hoge werkdruk (rond 16 jaar maar liefst een op de drie). Dit komt waarschijnlijk, omdat meisjes in het algemeen beter gemotiveerd zijn om te leren en schoolwerk serieuzer nemen.

Niet alle leerlingen zijn even goed gemotiveerd. Zo geeft een op de zeven leerlingen aan afgelopen maand te hebben gespijbeld. Spijbelen neemt toe met leeftijd en lijkt vooral een kwestie van motivatie. Een aanzienlijk probleem is de voortijdige uitval van school. Het gaat jaarlijks om ongeveer 60 000 jongeren die hun diploma niet halen. Daarnaast zijn er veel jongeren die geen startkwalificatie halen. Ze reduceren daarmee hun kansen op de arbeidsmarkt. Het gaat hierbij vooral om jongeren die vanuit het VMBO doorstromen naar het Middelbaar Beroeps Onderwijs (MBO). Jongeren van niet-westerse afkomst zijn oververtegenwoordigd onder uitvallers. Een op de vijf haalt geen diploma, en een kwart haalt zijn startkwalificatie niet (TK, 2007–2008, 26 695, nr. 44). Schooluitval daalt de laatste jaren licht.

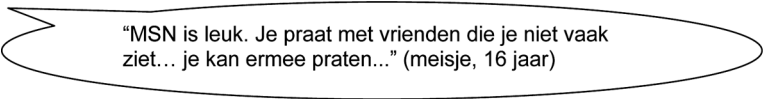
2.5. Vrijtijdsbesteding

2.5.1. Media: de internetgeneratie

De huidige jeugd is de eerste generatie die massaal door middel van internet en mobieltjes met de wereld kennis maakt, contacten legt en zich vermaakt. De moderne middelen worden vooral gebruikt om informatie op te zoeken en met elkaar te communiceren.

De mobiele telefoon is misschien wel het belangrijkste middel voor onderlinge communicatie tussen jongeren. Daarnaast heeft het een bredere functie als gadget, fototoestel of geluidsdrager. Het is voor velen een deel van hun leven: «Zonder mijn mobiel voel ik me heel erg leeg» (citaat vijftienjarig meisje, Jongerenonderzoek Qrius, 2007). Op de basisschoolleeftijd heeft ruim een kwart van de jeugd een mobiel, in het voortgezet onderwijs vrijwel iedereen.

In 2008 had 97% van de kinderen en jongeren in Nederland thuis een computer met internet. Kinderen en jongeren van niet-westerse afkomst hebben iets minder vaak internet dan autochtone, maar halen dit snel in. Leren omgaan met de computer is noodzakelijk om mee te kunnen komen op school en later op de arbeidsmarkt. De populairste en best bekeken sites zijn die van Google, Wikipedia en YouTube. Gemiddeld brengen jongeren ongeveer elf uur per week achter de computer door. Jongeren van niet-westerse afkomst zijn iets vaker online dan autochtonen. Het gebruik loopt op naar leeftijd (groep 7 basisschool: 9 uur, 2e klas voortgezet onderwijs: 16 uur per week). Naast het opzoeken van informatie en het bekijken of plaatsen van filmpjes gebruiken jongeren het internet vooral ook als communicatiemiddel. Via e-mail of profielsites maar vooral ook door chatprogramma's. Als chatprogramma is MSN messenger veruit het meest populair. Meer dan 95% van de jongeren heeft een MSN-account.



“MSN is leuk. Je praat met vrienden die je niet vaak ziet... je kan ermee praten...” (meisje, 16 jaar)

Het blijkt dat jongeren MSN belangrijker vinden om contact met hun vrienden te onderhouden dan hun mobiele telefoon. Vaak wordt het programma dagelijks gebruikt. Een kwart van de jongeren gebruikt dit meer dan twee uur per keer (SCP, 2007). Zo is het tegenwoordig niet ongebruikelijk dat leraren vragen van leerlingen beantwoorden via chatten of dat ouders hun kinderen aan tafel roepen door middel van een berichtje op MSN! Daarnaast houden veel jongeren een profielsite bij waar ze foto's van zichzelf plaatsen, krabbels (berichtjes) bij elkaar achterlaten en

populariteitpunten aan elkaar geven.

“Dat doe ik heel vaak, twee uur per dag denk ik wel. Dan zit ik op MSN of You Tube of Hyves. Het mag nu nog maar één uur van mijn ouders. Dat is wel goed, want je blijft er gewoon automatisch hangen...” (meisje, 12 jaar)

Driekwart van de jongeren gebruikt de (spel)computer voor gamen (IVO, 2007). Het zijn vooral jongens die hieraan een belangrijk deel van hun vrije tijd besteden. Tweederde van de jongens besteedt gemiddeld elf uur per week aan online gamen en zeven uur aan offline spellen.

“Ik speel vooral racespellen. Vooral het sturen vind ik leuk, dan ga ik helemaal meehangen. De spellen moeten vooral realistisch zijn. Of het Fifa 2008 spel, ik hou van voetbal. Met sommige spelletjes kan je stress mee afreageren, van racespelletjes krijg je adrenaline en je gaat er helemaal in mee, je lijf gaat er in mee...” (jongen, 12 jaar)

Naast het downloaden van muziek en films wordt de computer gebruikt voor het opzoeken van informatie; vaak voor het verrichten schoolopdrachten. Doordat de autoriteit van informatiebronnen steeds moeilijker te achterhalen is, wordt het (ook) voor jongeren lastiger om de informatie te doorgronden, te begrijpen en te plaatsen in een breder geheel. Een gevolg daarvan kan zijn dat kiezen moeilijk is. Dat kan problematisch zijn, vooral als het gaat om keuzes rondom studie, baan of relatie (Wijnberg, 2008).

Kenmerkend is dat jongeren op en naast de computer vaak meerdere taken tegelijk uitvoeren («multi-tasking»). Ze kunnen met gemak snel schakelen tussen chatten, informatie opzoeken, huiswerk maken en gamen. Vaak staat er dan ook nog muziek aan op de headset en rinkelt of trilt het mobieltje regelmatig. Overigens kan het schadelijk zijn voor het gehoor als de MP3-speler of andere (draagbare) geluiddraggers te veel volume produceren. Het gehoor is een belangrijk zintuig. In alle vormen van sociale participatie is communicatie essentieel. Het kunnen luisteren, en dus het hebben van een goed gehoor maakt die communicatie een stuk eenvoudiger.

Een evenzeer populaire vrijetijdsbesteding is televisie kijken, hoewel de gemiddelde «kijktijd» tussen 2000 en 2005 wel is gedaald. Bij jongeren was deze daling 2,3 uur (van 10,7 naar 8,4 uur) per week. In dezelfde periode hebben jongeren *hun internettijd (msn, games) flink opgeschroefd* (www.tijdsbesteding.nl).

2.5.2. Uitgaan

Jongeren gaan in hun vrije tijd uit, winkelen en hangen rond. Waar het in de kern om gaat is: vrienden ontmoeten en iets samen doen. Welke activiteit de voorkeur heeft verschilt per leeftijd, sekse, etniciteit en woonomgeving. Jongens (vooral van niet-westerse afkomst) sporten op straat – skaten, voetballen, basketballen – of hangen met vrienden rond in de

buurt, meisjes winkelen liever. Thuis met een stel vrienden dvd's op de kamer kijken is tegenwoordig weer heel normaal (Boschma en Groen, 2007).

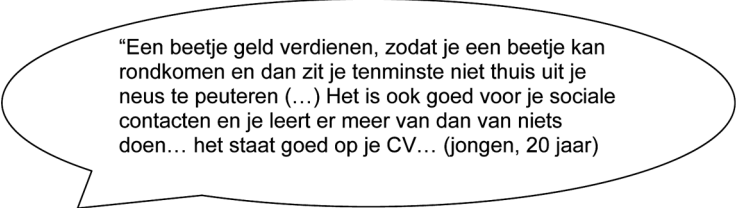
Opvallend is dat jongeren op steeds jongere leeftijd uitgaan en dat bij vooral oudere jongeren een sterke trend zichtbaar is van vaste uitgaanspatronen naar meer eenmalige evenementen en feesten. Mede door de hogere prijzen van drank en toegang worden jongeren selectiever in de keuze van uitgaansgelegenheden en gaan zij minder frequent uit. In het algemeen lijken jongeren tevreden over de verschillende uitgaansmogelijkheden als cafés, discotheken en concertpodia, maar lokaal zijn de verschillen groot. Vooral op het platteland creëren jongeren hun eigen uitgaansvoorzieningen, waarbij veel drinken nogal eens centraal staat (hokken en keten).

2.5.3. Sporten en bewegen

Onveranderd is de populariteit van sport. Sport levert niet alleen een bijdrage aan het voorkomen van overgewicht, maar leert jongeren ook sociale vaardigheden aan, die ze nodig hebben om later te kunnen meedoen. En: sporten is ook leuk! Sport wordt nog steeds vooral in verenigingsverband beoefend. Ongeveer 65% van de basisschoolleerlingen is lid van een sportvereniging. Naarmate de leeftijd stijgt, neemt het lidmaatschap af: van de 16- en 17-jarigen is nog maar 47% lid van een sportvereniging (CBS, 2008). Op die leeftijd gaan ze meer ongeorganiseerd en individueel sport beoefenen. Opvallend is de sterk gegroeide populariteit van fitness, vooral onder jongens van 15–18 jaar (35% minimaal eens per week). Hoewel het sporten en bewegen verdrongen wordt door veelvuldig computeren en televisiekijken wordt het «sporten» met behulp van games op platforms als Nintendo en Wii populairder. Oudere meisjes haken af en sporten minder dan jongens. Niet-westerse jongeren sporten en bewegen beduidend minder dan autochtone jongeren. Dit geldt eens te meer voor meisjes van niet-westerse afkomst en heeft te maken met opvattingen over wat voor meisjes betamelijk is. Minder dan 45% van jongeren van niet-westerse afkomst in het voortgezet onderwijs is lid van een sportvereniging en ruim een kwart doet minder dan een keer per week aan sport. Dit patroon geldt ook voor jongeren uit gezinnen die onder de armoedegrens leven (SCP/TNO, 2005).

2.6. Inkomen

De helft van de scholieren heeft een bijbaantje, 22% van de twaalfjarigen tot 68% op zeventienjarige leeftijd. In de leeftijd van 15 tot 19 jaar heeft 61% van de jongeren een baantje. Gemiddeld werken ze zeven (15-jarigen) tot negen uur (18-jarigen) per week, waarmee ze jaarlijks gemiddeld ruim 1400 euro verdienen. Ter vergelijking, het gemiddelde zakgeld voor 15–19 jarigen is bijna 350 euro per jaar. (Orius 2007). Het geld kan aan eigen wensen worden besteed, want financiële verplichtingen (verzekeringen, kostgeld) hebben ze vaak nog niet. Die nemen de ouders voor hun rekening. Het eigen inkomen gaat op aan bijvoorbeeld kleding, games, het nieuwste mobieltje en uitgaan. Jongeren vinden werken doorgaans leuk. Ook speelt het streven naar zelfstandigheid een rol.



“Een beetje geld verdienen, zodat je een beetje kan rondkomen en dan zit je tenminste niet thuis uit je neus te peuteren (...) Het is ook goed voor je sociale contacten en je leert er meer van dan van niets doen... het staat goed op je CV... (jongen, 20 jaar)

Kennismaking met de volwassen samenleving door middel van betaalde arbeid is dus voor ruim tweederde van de jongeren gemeengoed. Mede door hun bestedingsruimte en de gevoeligheid voor trends en merken zijn jongeren een aantrekkelijke doelgroep voor de commercie. Het ruime bestedingspatroon knelt niet zelden met het inkomen. Een kwart van de jongeren zegt problemen te hebben met rondkomen en 5% vindt dit zelfs zeer moeilijk. Zestig procent komt wel eens geld tekort en 11% zegt nooit geld over te houden om te sparen. Lager opgeleide jongeren staan vaker rood, lenen vaker geld en zeggen moeilijker rond te komen dan hoog-opgeleide. Zij houden zich ook minder met sparen bezig (NIBUD, 2008).

2.7. Meedoen: een steentje bijdragen

De wereld van de volwassenen spreekt jongeren niet vanzelfsprekend aan. Dat wil niet zeggen dat jongeren geen belangstelling hebben of zich afkeren van de maatschappij. Jongeren van nu voelen zich niet minder betrokken bij de samenleving en maken zich niet minder zorgen over grote maatschappelijke problemen dan eerdere jeugdgeneraties. Thema's moeten wel aansluiten bij de eigen leefwereld en concreet te verbinden zijn met persoonlijke motivatie. Onderwerpen die belangrijk zijn voor jongeren zijn klimaatverandering, veiligheid in de directe leefomgeving (zoals geweld), ergernis over ruwe omgangsvormen en voor jongeren van niet-westerse afkomst geldt dat geloof ook vaak belangrijk is (Qrius, 2008). Voor thema's als klimaat en veiligheid geldt dat jongeren deze als «te groot» ervaren om er zelf direct concreet iets aan te doen. Het contrast met hun eigen dagelijkse leven is daarbij vaak groot. Toch zijn jongeren tot actie bereid. Dit blijkt onder meer uit de scholierenstakingen in het najaar van 2007. Ook als het niet hun eigen belangen betreft zijn jongeren bereid om zich in te zetten. Zo hebben bij het project Dance4life tienduizenden scholieren zich belangeloos ingezet om geld in te zamelen voor de internationale aidsbestrijding.

Jongeren kiezen graag zelf de manier waarop ze hun standpunt of mening kenbaar willen maken. De typisch volwassen manier van denken en doen om problemen te agenderen (zoals via politieke partijen, congressen, panels, burgerinspraakavonden), spreekt jongeren minder aan. Voor het betrekken van jongeren bij idee- en besluitvorming over zaken die jongeren aangaan is een belangrijke taak weggelegd voor (lokale) overheden en organisaties. Dat gebeurt ook in toenemende mate. De kwaliteit en het gebruik van beleidsinitiatieven wordt daarmee vergroot en bovendien geeft het de jongeren het gevoel dat hun mening ertoe doet. Jongeren kunnen veel verantwoordelijkheden aan en willen graag actief worden, maar het moet wel passen bij hun belevingswereld en duidelijk zijn wat het voor henzelf oplevert.

Ook leidt het gebruik van nieuwe media, de inzet van jongerenwerkers die dezelfde taal spreken en het opzoeken van de jongeren op hún ontmoetingsplekken tot meer succes. Lokale overheden brengen dit reeds op tal van manieren in de praktijk. Daarvan zijn enkele voorbeelden bekend, zoals een gemeenteburgemeester die op de middelbare school tijdens een les jongeren informeert en om advies vraagt, mobiele jongerenwerkers die jongeren 's avonds op ontmoetings- en hangplekken ontmoeten of voormalig delinquente jongeren van Marokkaanse of Antilliaanse afkomst die, bijgestaan door hulpverleners, jongeren uit de eigen groep opzoeken en proberen te helpen.

Rotterdam staat in 2009 volledig in het teken van Europese Jongerenhoofdstad, onder de titel: *Your World*. Jongerenparticipatie staat daarmee hoog op de agenda. Zo wordt onder meer een instrument ontwikkeld waarmee onderwijs-, overheids-, culturen sportinstellingen, commerciële bedrijven en zelfs wijken kunnen testen in hoeverre ze jongeren zien als

hun doelgroep. Nemen ze jongeren serieus? Mogen jongeren zelf meedenken over activiteiten? Mogen jongeren het beleid mede bepalen? Verder worden regelmatig jongerenpanels bijeengebracht om zich uit te spreken over diverse onderwerpen en is in Rotterdam *Your Lab* actief; een communicatiedenk tank gevormd door Rotterdamse jongeren. *Your Lab* zal Rotterdam blijven adviseren ook na 2009. De ervaringen van Rotterdam zullen verder worden verspreid en worden doorgegeven aan toekomstige jongeren(hoofd)steden.

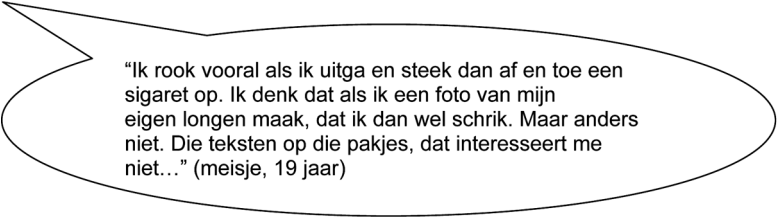
3. Trends in leefstijl, gedrag en «welbevinden»

3.1. Nederlandse jongeren zijn gelukkig ...

Gezien de voorgaande schets van de relatief gunstige omstandigheden waarin de jeugd in ons land opgroeit, verbaast het niet dat van 21 industrielanden de Nederlandse jongeren als de meest gelukkigste naar voren komen (WHO 2004, Unicef 2007).

Ook hebben zij goed contact met hun ouders, hebben veel vrienden en kunnen goed met hun vrienden praten (WHO, 2008 en Trimbos, 2007). Deze hoge mate van tevredenheid en geluk wordt nog eens bevestigd in recent nationaal onderzoek onder 15 000 jongeren tussen 12 en 18 jaar waaruit blijkt dat jongeren hun leven gemiddeld waarderen met een 7,7 (Prins, 2008).

Onze jeugd behoort tot de gezondste van de OECD-landen (Unicef, 2007)¹. Internationaal vergeleken² is de leefstijl van de Nederlandse jongeren redelijk gezond. De meeste scholieren ontbijten elke dag. Het gebruik van tabak en cannabis is in de afgelopen jaren onder scholieren in alle leeftijdsgroepen afgenomen. In vergelijking met de rest van Europa behoren de Nederlandse jongeren op dit vlak tot de middenmoot (RIVM, 2008a). De daling bij het roken voltrekt zich echter langzaam. Blijvende aandacht is dus gewenst, temeer daar tabaksgebruik in Nederland absoluut gezien de belangrijkste vermijdbare veroorzaker is van ziekte en sterfte. Bovendien wordt roken gezien als een eerste opstapje naar het gebruik van andere riskante middelen (tabak is de zogenoemde «gateway drug»).



“Ik rook vooral als ik uitga en steek dan af en toe een sigaret op. Ik denk dat als ik een foto van mijn eigen longen maak, dat ik dan wel schrik. Maar anders niet. Die teksten op die pakjes, dat interesseert me niet...” (meisje, 19 jaar)

Sinds dit in de jaren tachtig voor het eerst werd gemeten, is de mate waarin jongeren psychische problemen hebben (zowel emotioneel als gedragsproblemen) nauwelijks veranderd. Trendcijfers suggereren dat, in de afgelopen jaren en voor de meeste leefstijlfactoren, jongeren niet vroeger beginnen met ongezond en risicogedrag (RIVM, 2008a).

3.2. ... maar er zijn ook zorgen

Hoewel het dus met de grootste groep jongeren goed gaat, is er ook een aantal negatieve trends die laten zien dat het met bepaalde leefstijlgedragingen en bepaalde groepen jongeren niet goed gaat.


3.2.1. Overgewicht

Een opvallende negatieve ontwikkeling betreft de overgewichtproblematiek. Zo is in tien jaar tijd het aantal kinderen en jongeren met overgewicht

¹ Dit wil uiteraard niet zeggen dat er in Nederland geen chronisch zieke of gehandicapte jeugdigen zijn. Deze aandoeningen komen wel degelijk voor. Ze leiden bij een klein deel van de jeugdigen op individueel niveau tot zeer veel ziektelast.

² Naar de standaarden en normen van de Wereldgezondheidsorganisatie.

en obesitas sterk toegenomen¹ (RIVM, 2008a).



“Ik let wel op eten, ik wil gewoon geen vet hebben.. Ik wil niet dat ik honderd kilo word. Het is ongezond en lelijk...”
(meisie, 12 jaar)

Al op 4-jarige leeftijd is bij 9% van de jongens en bijna 16% van de meisjes sprake van overgewicht. Bij 15-jarigen is zelfs 17% van de jongens en 20% van de meisjes te zwaar (RIVM, 2008a). De oorzaken van deze verontrustende ontwikkeling, die overigens in alle landen van de westerse wereld is te zien, zijn een combinatie van een ongezonder voedingspatroon en minder bewegen. Jongeren eten minder groente en fruit dan door de Gezondheidsraad wordt aanbevolen. Ook gebruiken jongeren meer energierijke tussendoortjes (fris, koek en snoep) dan andere leeftijdsgroepen. Dit geldt vooral voor jongeren uit gezinnen met een lagere sociaal-economische status (RIVM, 2004).

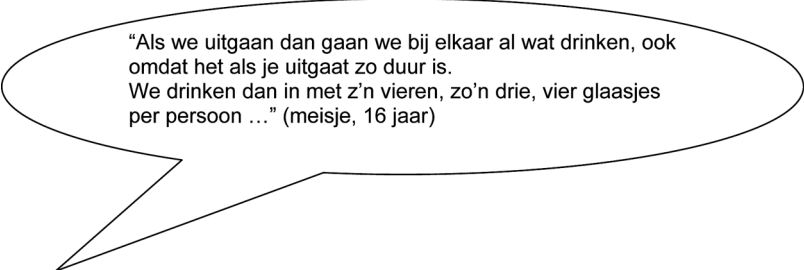
Overgewicht en obesitas zijn echte welvaartsverschijnselen, die zich al op zeer jonge leeftijd manifesteren. In de latere jeugd zet dit eenmaal verworven patroon zich voort. De grote populariteit van televisie en computer als vrijetijdsbesteding ontmoedigt bewegen. Maar 38% van de jongeren van 12–17 haalt de combinorm (dagelijks een uur per dag matig intensief bewegen of drie keer per week 20 minuten intensief bewegen) (TNO, 2008). Dat is percentage is overigens een stuk lager dan in de leeftijdsgroep van 4–11 jaar, namelijk 53%. Voldoende bewegen heeft niet alleen invloed op overgewicht, maar vermindert ook het risico op depressie, hart- en vaatziekten en diabetes op latere leeftijd. Bij jeugdigen met overgewicht kunnen al op korte termijn negatieve effecten op de gezondheid optreden. Vooral ernstig overgewicht gaat samen met een slechtere algemene gezondheid, meer schoolverzuim vanwege ziekte en meer gezondheidsgerelateerde beperkingen bij alledaagse activiteiten (RIVM, 2008a). Jeugdigen met (ernstig) overgewicht hebben bovendien vaak te maken met stigmatisering. Hierdoor hebben zij in de vroege adolescentie kans op een relatief lage zelfwaardering en daarmee samenhangende psychosociale problemen zoals eenzaamheid, verdriet en gespannenheid (RIVM, 2008a).

Hoewel overgewicht dus een belangrijk probleem vormt bij de Nederlandse jeugd, steekt Nederland op dit gebied gunstig af bij de rest van Europa en een aantal niet-Europese landen (WHO, 2008; RIVM: 2008a, Trimbos, 2007).

3.2.2. Alcohol

Een andere onrustbarende trend is dat jongeren sinds de jaren negentig meer zijn gaan drinken, waardoor schadelijke effecten op de gezondheid kunnen optreden. Bij jongeren is alcohol drinken op jonge leeftijd heel gewoon en bovendien drinken ze veel en vaak.

¹ Op basis van de zogenaamde Body Mass Index (BMI) wordt vastgesteld of er bij een jeugdige sprake is van ondergewicht, gezond gewicht of overgewicht. De BMI wordt uitgedrukt in kg/m² en is een internationaal erkende maat voor de verhouding tussen gewicht en lengte. Op de website van het Voedingscentrum (www.voedingscentrum.nl) is een BMI-meter voorhanden waarin rekening wordt gehouden met de verschillende leeftijds-grenzen.



“Als we uitgaan dan gaan we bij elkaar al wat drinken, ook omdat het als je uitgaat zo duur is. We drinken dan in met z'n vieren, zo'n drie, vier glaasjes per persoon ...” (meisje, 16 jaar)

Ook zijn jongeren steeds «schadelijker» gaan drinken. In twee jaar tijd is het aantal bingedrinkers (meer dan vijf glazen bij een gelegenheid) met 10% gestegen. Het toegenomen alcoholgebruik onder Nederlandse jongeren is waarschijnlijk te verklaren door een combinatie van dwingend jongerencultuur (stoer doen, erbij horen), maatschappelijke acceptatie en permissiviteit (biertje moet kunnen, je kan beter jong thuis leren drinken) en toegankelijkheid van alcoholische producten (zowel financieel als ruime beschikbaarheid).

Het percentage jongeren van 12–14 jaar dat alcohol gebruikt is echter afgenomen. Na een onrustbarende stijgende trend in de jaren negentig zijn jonge pubers (12–14 jaar) de afgelopen vier jaar minder gaan drinken. Het niveau van alcoholgebruik in deze jongste groep is gedaald richting het niveau van tien jaar geleden. Onderzoekers schrijven dit toe aan toenemende bewustwording bij kinderen en hun ouders en intensievere preventie. Maar er is geen afname in het alcoholgebruik van jongeren van 15 jaar en ouder (Trimbos, 2008a). Een kwart van de Nederlandse 15- en 16-jarige scholieren drinkt per maand tien keer of vaker alcohol (RIVM, 2008a). Internationaal vergeleken behoort Nederland dan ook nog steeds tot de top van Europa als het gaat om alcoholgebruik onder jongeren (WHO, 2008, Trimbos, 2007). Bij ongevallen die jongeren krijgen, is in 14% van de gevallen alcohol in het spel. Een jongere die alcohol drinkt, vergroot de kans op een val (van brommer of fiets) met 70% (C&V, LIS 2002–2006).

Overmatig alcoholgebruik op jonge leeftijd levert schadelijke effecten op voor de gezondheid op latere leeftijd. Jongeren investeren met dit soort risicogedrag in een ongezonde toekomst. Daarnaast kan alcoholgebruik gedragsproblemen, overlast en kans op letsel veroorzaken.

3.2.3. Seksueel gedrag

De Nederlandse jeugd vrijt in toenemende mate veilig (RIVM, 2008a). Het gebruik van anticonceptie is hoog in Nederland, maar jongeren die al in de vroege tienerjaren ervaring hebben met geslachtsgemeenschap, beschermen zich minder goed tegen seksueel overdraagbare aandoeningen (soa) en zwangerschap (Rutger Nisso groep & Soa Aids, 2005). Het aantal tienerzwangerschappen daalt en is zelfs het laagste van Europa. De abortusratio onder jonge meisjes is de laatste jaren wel iets toegenomen (RIVM, 2008a). Dat wil zeggen dat zwanger geraakte tieners meer kiezen voor abortus. Zorg blijft bestaan over het blijvend hoge aantal tieners van Antilliaanse (en Surinaamse) afkomst dat moeder wordt. De kans om tienermoeder te worden is onder Antilliaanse meisjes 43 op de 1000 tegen 4 op de 1000 onder autochtone meisjes (Rutgers Nisso-groep, 2006). In de literatuur wordt de tolerante houding in ons land ten opzichte van seks bij jongeren beschouwd als belangrijke reden voor de relatief lage aantallen zwangerschappen (RIVM, 2008a). Maar ook lespakketten zoals *Lang leve de liefde* hebben bijgedragen aan een verbeterende seksuele gezondheid en minder soa van jongeren in de afgelopen tien jaar (Garssen, 2004).

Verontrustend is echter dat 18% van de meisjes tussen de 12 en 25 jaar wel eens is gedwongen tot het verrichten of toelaten van seksuele handelingen tegen hun zin (Rutger Nisso groep & Soa Aids, 2005).

3.2.4. Stress en psychische problemen

Uit een recent Jeugdraadpanel onderzoek (Jeugdraad, 2008) blijkt dat jongeren zelf vooral aangeven last te hebben van slaapproblemen. In het Health Behaviour in School-aged Children onderzoek (HBSC-onderzoek) laat zien dat het hier gaat om een percentage van 16% (Trimbos, 2007). Andere klachten zijn bijvoorbeeld ook hoofdpijn en een slecht humeur.

De Jeugdraad geeft aan dat de groep jongeren die veel last heeft van zorgen of stress aanzienlijk is. Het HBSC-onderzoek komt met vergelijkbare conclusies: 19% van de scholieren uit het voortgezet onderwijs ervaren een werkdruk, meisjes meer dan jongens (Trimbos, 2007). In het HBSC-onderzoek is ook een vergelijking op dit punt gemaakt met eerdere cijfers: het percentage jongeren dat zich onder druk voelt staan, is significant toegenomen. Niet duidelijk is hoe dit komt. Mogelijke oorzaken zijn wellicht het uitvoeren van meerdere taken (multi tasking), het grote informatieaanbod en de toenemende mediadruk zoals dat kenmerkend is voor de huidige generatie. Ook de druk van school en omgeving zou hierbij een rol kunnen spelen. Stress wordt door jongeren zelf als een groter probleem gezien dan bijvoorbeeld alcohol (Jeugdraad, 2008).

Voor wat betreft psychische problemen geeft het RIVM aan dat één op de acht jongeren van 11 tot en met 18 jaar ernstige emotionele problemen (bijvoorbeeld angst- en stemmingsstoornissen, teruggetrokken gedrag) heeft, en één op de negen jongeren gedragsproblemen (normoverschrijdend en agressief gedrag). Psychische problemen (zowel emotionele als gedragsproblemen) in de jeugd zijn vaak een voorloper van problemen in de volwassenheid (Roza et al, 2003). Psychische problemen leiden tot veel verlies aan kwaliteit van leven van de jongere, en hun directe omgeving.

3.3. Ongezond gedrag begint pas in de brugklas

In de vorige paragraaf is stilgestaan bij de negatieve trends in een aantal leefstijlgedragingen van jongeren. Dit risicovolle gedrag begint meestal bij de overgang van basisschool naar voortgezet onderwijs. Hier ligt waarschijnlijk aan ten grondslag dat dit de leeftijdsfase is waarin de pubertijd begint, met minder gezag en controle door ouders en relatief meer invloed van *peers*, in combinatie met het verlaten van de beschermde omgeving van de basisschool. Daarbij worden jongeren op die leeftijd voor veel keuzes gesteld. Tegelijkertijd is de hersenontwikkeling op die leeftijd nog niet volledig waardoor zij niet altijd in staat zijn om rationele keuzes te maken (Hersenstichting, 2008, Nelis en Van Stark, 2009). Van de jongeren (12–18 jaar) gaat het met een deel minder goed, zeggen ze ook zelf. Een kwart vindt van zichzelf dat ze meer alcohol drinkt dan goed voor ze is, tien procent voelt zich eenzaam ondanks de vele tijd die ze op internet doorbrengen, acht procent zegt delinquent gedrag te vertonen en een half procent gebruikt veel drugs (Prins, 2008).

Als het om psychische problemen gaat, geeft de wisseling van school ook een duidelijk breekpunt te zien. Neemt bij jongens het aantal psychosomatische klachten af, bij meisjes neemt die juist toe. De stijging is voor sommige klachten bij meisjes dramatisch te noemen: de cijfers voor hoofd- en rugpijn verdubbelen, terwijl andere klachten met ongeveer 50% stijgen (ongelukkig zijn, een slecht humeur en last van duizeligheid hebben). Het Trimbos-instituut concludeert naar aanleiding van het HBSC-onderzoek (Trimbos, 2007) dat kinderen gelukkiger zijn dan tieners, en dat meisjes in de loop van de adolescentie ongelukkiger worden dan jongens.

3.4. Problemen ongelijk en oneerlijk verdeeld

Ongezond gedrag en psychische problemen zijn niet willekeurig verdeeld over de jeugd. Duidelijke risicogroepen zijn te onderscheiden. Opleiding van de jongere en lage sociaal-economische status van het gezin gelden als een goede voorspellers voor risicogedrag en psychische problemen. De leefstijl van VMBO-leerlingen – vooral die van de beroepsgerichte leerweg – is structureel riskanter en de psychische problematiek groter dan die van leerlingen van hogere opleidingsniveaus. Zo zijn VMBO-

leerlingen aanzienlijk vaker te dik dan leerlingen van het Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs (VWO). Zij hebben een ongezonder voedingspatroon en bewegen te weinig. Ook gebruiken zij meer genotmiddelen en rapporteren meer emotionele problemen, en vooral ook meer gedragsproblemen. Seksuele gezondheidsproblemen (onbeschermd seks, laag anticonceptiegebruik, vaker ervaring met seksuele dwang, ongewenste zwangerschap en abortus) komen ook vaker voor onder laagopgeleide jongeren. Daarnaast komt schooluitval en spijbelen het meest voor bij jongeren die vanuit het VMBO doorstromen naar het MBO. Op het VMBO stapelen zich dus veel van deze risicogedragingen op. Een op de drie leerlingen van het basisberoepsgerichte VMBO (VMBO-B) vertoont een combinatie van drie of meer ongezonde leefgewoonten of heeft psychische problemen in vergelijking met een op de tien VWO-leerlingen.

Etnische afkomst maakt ook verschil. Jongeren van niet-westerse afkomst scoren in leefstijl en psychische problematiek anders dan autochtone jongeren. Ze doen het daarmee niet in zijn geheel veel beter of slechter dan autochtone jongeren. Jongeren van niet-westerse afkomst zijn vaker te dik en bewegen minder en hebben vaker psychische problemen. Ze vertonen meer riskant seksueel gedrag, met name Antilliaanse en Surinaamse jongeren en Marokkaanse jongens (RIVM, 2008a). Daar staat tegenover dat ze gemiddeld minder alcohol drinken. Geen verschillen zijn er ten aanzien van roken en cannabisgebruik. Voor een deel kunnen bovenvermelde etnische verschillen mogelijk verklaard worden uit de relatief lage sociaal economische status van migrantenjongeren van niet-westerse afkomst en deels lijken ze etnisch-cultureel bepaald.

Tevens kunnen specifieke leefstijl- en gedragsfactoren bij de jeugd in verschillende regio's aanzienlijk uiteenlopen. Zo zijn er opmerkelijke verschillen tussen stad en platteland als het gaat om alcoholproblematiek en cannabisgebruik, en blijkt de overgewichtproblematiek tussen gemeenten onderling aanzienlijk te kunnen verschillen.

Los van bovenstaande determinanten zijn er ook enkele opvallende algemene verschillen tussen jongens en meisjes. Meisjes ontwikkelen in de pubertijd meer emotionele problemen dan jongens, terwijl jongens meer gedragsproblemen vertonen. In het volgende hoofdstuk Deel I: «Meisjes» wordt hier nader op ingegaan.

Bij jongens komen beperkte motivatie voor school, spijbelen en schooluitval meer voor dan bij meisjes. Jeugdcriminaliteit is voornamelijk een jongensprobleem¹. Jongens hebben meer dan meisjes te maken met letsel door verkeer, geweld en arbeidsongevallen. Jaarlijks komen 210 000 jongeren (in de leeftijd van 12–24 jaar) na het ontstaan van letsel terecht op de afdeling Spoedeisende Hulp (SEH) van een ziekenhuis, en sterven er jaarlijks 390 jongeren. Het gaat in 64% van de gevallen om jongens (RIVM, 2008b, en C&V: LIS 2002–2006). Op basis van doelgroepenonderzoek wordt geconcludeerd dat met name VMBO-jongeren een lage risicoperceptie hebben, en dus de kans op het ontstaan van letsel laag inschatten (C&V, 2007).

4. Capita Selecta

4.1. Deel I: Meisjes

In de voorgaande hoofdstukken is een beschrijving gegeven van de leefwereld van jongeren, en is een aantal trends weergegeven. Op sommige momenten is daarbij apart onderscheid gemaakt tussen jongens en meisjes. In dit hoofdstuk ga ik in op een aantal aspecten zoals die verwoord zijn in een motie van het kamerlid Bouchibti (TK 2008–2009,

¹ In de officiële politieregistraties (KLPD/CBS) is het percentage jongeren van 12 tot en met 17 jaar dat als verdachte van een strafbaar feit is gehoord door de politie toegenomen van 1,5% in 2000 naar 2,4% in 2005 (CBS, 2008). Bij de door de politie gehoorde minderjarige verdachten is de verhouding meisje – jongen verschoven van 1 op 6,5 in 2000 naar bijna 1 op 4 in 2007 (CBS/WODC, in voorbereiding)

31 799-XVII, nr 18). Het gaat daarbij vooral om psychische problemen (automutilatie, anorexia en depressie) bij meisjes en de invloed van de seksualisering van de maatschappij op meisjes (deel II).

Psychische problemen kennen een grote hoeveelheid aan afzonderlijke stoornissen, zoals anorexia en depressie¹. In deze notitie ga ik niet op die afzonderlijke stoornissen in, maar ga ik uit van de twee belangrijkste typen van psychische problemen bij de jeugd: emotionele problemen en gedragsproblemen.

4.1.1 Problematiek bij meisjes

Emotionele problemen vallen uiteen in angst- en depressiviteitsklachten (eenzaam, minderwaardig, ongelukkig, gedeprimeerd, angstig), teruggetrokken gedrag en psychosomatische klachten. Uit onderzoek volgt dat emotionele problemen, in de wetenschappelijke literatuur ook wel internaliserende problemen genoemd, vaker voorkomen bij meisjes dan bij jongens. Daarbij neemt de prevalentie van emotionele problemen bij meisjes van 11 tot en met 18 jaar toe met de leeftijd, terwijl deze bij jongens stabiliseert (RIVM, 2008). De term «internaliserend» verwijst naar problemen die naar binnen zijn gericht en daardoor voornamelijk storend zijn voor een kind of de jongere zelf. Dit leidt ertoe dat deze problemen, die zich uiteindelijk vaak uiten in stoornissen als depressie en anorexia, vaak langer onontdekt blijven. Dit in tegenstelling tot gedragsproblemen, in de wetenschappelijke literatuur ook wel externaliserende problemen genoemd, die meer naar buiten gericht zijn en door de omgeving als storend worden gezien. Voorbeelden daarvan zijn agressief gedrag (vechten, pesten en plagen, ongehoorzaamheid, vernielen van spullen) en delinquent gedrag (stelen, brandstichten, liegen, van huis weglopen, spijbelen en vandalisme).

Daarbij hebben migrantenmeisjes nog meer dan autochtone meisjes te maken met internaliserende problematiek. Uit onderzoek in de regio Den Haag blijkt dat eenderde van hen ontevreden is over hun huidige bestaan (Salverda, 2004). Twee oorzaken spelen daarbij een belangrijke rol: ten eerste gebrekkige communicatie tussen het meisje en haar ouders; ten tweede een gebrek aan keuze- en bewegingsvrijheid. Deze beperkingen zijn onder meer aanleiding tot verhoogde kans op suïcidaal gedrag. Daarbij speelt hun bi-culturele positie mee, waarbij ze in vergelijking met autochtone leeftijdsgenoten het extra lastig hebben: de loyaliteit naar de ouders toe, het heen en weer geslingerd worden tussen de verschillende normen en waarden waar ze dag in dag uit in verkeren.

Verder lijken meisjes gevoeliger voor impulsen uit hun omgeving, bijvoorbeeld stereotype beelden over uiterlijk die ze in de media voorgeschoteld krijgen. Zij zijn onzekerder en hebben eerder last van een negatief zelfbeeld (Vollebergh, et al 2008). Ik noem dat «de revolutie van de perfectie» en verwijs daarbij ook nog eens naar de documentaire *Beperkt houdbaar* van Sunny Bergman². Opvallend is dat een op de twee 15-jarige meisjes vindt dat ze te dik is, terwijl ze dat feitelijk niet zijn (Van Dorsselaer et al. 2007). Jongens hebben daar nauwelijks last van. Wellicht is dit een verklaring voor het feit dat meisjes in de loop van de adolescentie ongelukkiger worden dan jongens (Trimbos, 2007).

Uit onderzoek blijkt dat vooral adolescente meisjes een bepaalde weerstand hebben tegen het zoeken van hulp bij de geestelijke gezondheidszorg (ggz), zelfs als zij wel degelijk erkennen emotionele problemen of gedragsproblemen te hebben (Zwaanswijk, 2005). Ook ouders hebben vaak enige schroom om bezorgdheid over psychische problemen van hun tiener te uiten. Ouders spelen overigens wel een invloedrijke rol bij het zoeken naar hulp, maar lang niet altijd erkennen zij de hulpbehoefte voor psychische problemen bij hun kind. Onder migranten(ouders) is het nog minder

¹ Automutilatie is geen op zichzelf staande stoornis maar een symptoom die zich kan voordoen bij psychische problemen. In deze notitie zal dan eveneens niet apart worden ingegaan op het automutilatie.

² «Beperkt Houdbaar» is de persoonlijke zoektocht van documentairemaakster Sunny Bergman door de wereld van de cosmetische industrie.

aanvaard dat er psychische problemen kunnen zijn en is het wantrouwen tegen de geestelijke gezondheidszorg vaak groot. Ondanks de grotere problemen zijn juist migrantenjongeren ondervertegenwoordigd in de ggz-hulpverlening.

De huisarts wordt zelden geconsulteerd voor psychische problemen van jongeren. Als de huisarts wél geraadpleegd wordt voor een lichamelijk probleem, worden psychische diagnoses zelden gesteld. Zwaanswijk toont in haar onderzoek het belang aan van informele hulpverleners (zoals leerkrachten, familieleden en vrienden). Ook bij psychische problemen is dus de aanwezigheid van een sociaal netwerk van belang. Ouders schakelden bij voorkeur meer de hulp van deze informele bronnen in dan de hulp van formele hulpverleners, zoals de huisarts en de ggz. Om het gebruik van ggz-voorzieningen door jeugdigen met emotionele problemen en gedragsproblemen te bevorderen dient de aandacht dan ook enerzijds gericht te worden op de jongeren, hun ouders en de sociale omgeving en anderzijds op de professionals zoals de huisarts, de bureaus jeugdzorg en de jeugdgezondheidszorg, onderdeel van de Centra voor Jeugd en Gezin, die dergelijke problemen tijdig dienen te signaleren. Daarbij moet goed in het oog gehouden worden dat bij een deel van de migrantenmeisjes hun sociale- en familienetwerk juist onderdeel kunnen zijn van het probleem. Ondoordachte hulpverlening kan bijvoorbeeld in het geval van dreigend eerge relateerd geweld slecht uitpakken.

4.1.2 Hulp voor meisjes

Zoals hiervoor geschetst richten de problemen bij meisjes zich meer naar binnen, en zijn daardoor voornamelijk storend voor de meisjes zelf en niet direct voor de omgeving. Daardoor ontstaat het risico dat het beleid zich meer richt op overlastgevendende jongeren (veelal jongens) dan op teruggetrokken jongeren (veelal meisjes). In dit hoofdstuk vraag ik dan ook specifieke aandacht voor meisjes. Voor de hulp aan meisjes staan mij drie sporen voor ogen:

1. het verhogen van zelfvertrouwen en weerbaarheid van meisjes;
2. het verbeteren van vroegsignalering van vooral emotionele problemen;
3. het inzetten van laagdrempelige interventies via het internet.

4.1.3 Het verhogen van zelfvertrouwen en weerbaarheid van meisjes

Als het gaat om specifieke meisjesproblemen zijn zelfvertrouwen en weerbaarheid belangrijke sleutelwoorden. Zoals hiervoor aangegeven zijn informele hulpverleners (leerkrachten, familieleden en vrienden) belangrijk voor deze meisjes en hun ouders. Het laagdrempelige, dat kenmerkend is voor dergelijke informele hulpverleners, is juist ook wat de Centra voor Jeugd en Gezin de komende tijd moeten opbouwen. Deze Centra moeten immers voor alle ouders en jeugdigen een plek worden waar vertrouwd en laagdrempelig vragen gesteld en problemen voorgelegd moeten kunnen worden over opgroeien en opvoeden. Dit vergt goed oog voor en begrijpen van ouders en jeugdigen en hun leefwereld, dus ook voor meisjes met een gebrek aan zelfvertrouwen en weerbaarheid en hun ouders.

Het jongerenwelzijnswerk kent methoden die specifiek op meisjes zijn gericht. Zo is door het jongerenwelzijnswerk van Youth for Christ een meidenmethodiek ontwikkeld genaamd SuperWoman. De methodiek is voor meiden van 12 tot 17 jaar en kan ingezet worden om meisjes die onvoldoende toegerust zijn om voor zichzelf (en hun kinderen) te zorgen een plek te bieden waar ze een positief zelfbeeld kunnen ontwikkelen. Door gemeentelijke gezondheidsdiensten (ggd-en) en de ggz worden veel weerbaarheidstrainingen gericht op het versterken van sociale vaardig-

heden aangeboden. Scholen of de jeugdgezondheidszorg treden vaak op als verwijzers voor dergelijke trainingen.

Ook de behoefte aan weerbaarheid van migrantenmeisjes (en vrouwen) is in veel gemeenten opgepakt. Vooral meisjes die opgroeien tussen twee culturen hebben het nodig om zelfbewust keuzen te kunnen maken in hun leven.

Sport en bewegen leveren een belangrijke positieve bijdrage aan de weerbaarheid (Mulier instituut, 2007). De sportdeelname onder meisjes is lager dan onder jongens, en bovendien haken veel oudere meisjes af (zie paragraaf 2.5.3.). Migrantenmeisjes doen, mede als gevolg van de opvattingen van familie en gemeenschap, eveneens veel minder aan sport. Met het verbeteren van de weerbaarheid van (migranten)meisjes door sporten en bewegen kan dus nog terrein worden gewonnen.

Als onderdeel van de uitvoering van de nota *Tijd voor Sport* (TK 2004–2005, 30 234, nr. 2) is in 2006 het programma *Meedoenallochtone jeugd door sport* (2006–2010) gestart. In het kader van dit programma zetten de elf gemeenten met de meeste migranten jongeren en ruim 500 sportverenigingen zich in om de achterstand in sportdeelname van migranten jongeren en dan vooral van meisjes weg te werken. Hoewel meisjes van niet-westerse afkomst nog steeds ondervertegenwoordigd zijn, is er wel sprake van een inhaalslag volgens het Mulier instituut. Bij de betreffende bonden was er een stijging te zien van 25% van het aantal lidmaatschappen van meisjes van niet-westerse afkomst (Mulier instituut, 2008).

Ook als het gaat om gezond seksueel gedrag is weerbaarheid een belangrijk aandachtspunt. Binnen de interventies, het onderzoek en de voorlichtingscampagnes op dit terrein wordt hier dan ook veel aandacht aan besteed. In Deel II: «Seksualisering» wordt hier nader op ingegaan.

4.1.4 Het verbeteren van vroegsignalering van met name emotionele problemen

Als psychische problemen onbehandeld blijven of onderbehandeld worden kan dit leiden tot persisterende problemen die in een later stadium vragen om intensievere en langer durende zorg (GGZ Nederland, 2007). Vroegsignalering bij psychische (waaronder emotionele) problemen is dus van groot belang.

Voor de jeugdgezondheidszorg is de richtlijn *Vroegsignalering van psychosociale problemen* ontwikkeld. Deze richtlijn is in december 2008 gepubliceerd en wordt in 2009 verder geïmplementeerd. De jeugdgezondheidszorg gaat volgens die richtlijn werken. De richtlijn beveelt aan om tijdens de standaardcontactmomenten structureel aandacht te hebben voor psychosociale problemen. Met behulp van signaleringsinstrumenten kunnen emotionele en gedragsproblemen sneller in beeld gebracht worden, zodat sneller hulp geboden kan worden.

Voor de huisartsen is sinds 1 januari 2008 de *Praktijkondersteuner huisartsenzorg ggz* financieel mogelijk gemaakt. Deze ondersteunt de huisarts bij het optimaliseren van de zorg aan mensen met psychische klachten en zorgt daarmee samen met de huisartsen dat zij snel op de juiste plek komen. Jongeren met psychische klachten zijn daarbij een apart aandachtsgebied.

Bij de bureaus jeugdzorg wordt voor het signaleren van psychische problemen gewerkt met het *Protocol Indicatiestelling Jeugdigen met psychiatrische problematiek*. In dit protocol zijn onder meer de stappen opgenomen die moeten worden gezet om aard en ernst van de problematiek vast te stellen.

4.1.5 Het inzetten van laagdrempelige interventies via het internet

Om jongeren bewust te maken van de mogelijke aanwezigheid van

psychische problemen is goede voorlichting cruciaal. Ook de informatie over de beschikbaarheid en toegankelijkheid van hulp dient eenvoudig beschikbaar te zijn.

Om jongeren te bereiken ligt dan de keuze voor internet voor de hand: hét medium waar jongeren zoeken naar antwoorden op hun vragen, van welke aard dan ook. Ze zijn bedreven in het gebruik van internet (zie ook paragraaf 2.5.1.) en ze voelen zich thuis bij het anonieme karakter ervan. Bovendien blijkt uit het gebruik van een aantal sites (zie hieronder) dat jongeren met emotionele problemen (vooral meisjes) een digitaal aanbod toegankelijker vinden. Een dergelijk aanbod aan hen dient dat ook te worden gedaan op plaatsen waar ze al vaak komen zoals meidensites en fora op het internet.

Met de laagdrempelige toegang tot internet moeten we ons ook realiseren dat sommige websites liever niet bezocht zouden moeten worden door jongeren. Ik noem hier expliciet de pro-anorexia (pro ana) websites. Enkele jaren geleden heeft de toenmalige minister van VWS een moreel beroep gedaan op providers om op dergelijke websites en weblogs waarschuwingsteksten te plaatsen. Er bestaat echter niet de mogelijkheid om providers hiertoe te verplichten. In Frankrijk is een wet ingediend in de strijd tegen anorexia. Het stimuleren daarvan is strafbaar. Het is nog maar de vraag of strafbaarstelling de beste oplossing is voor dit probleem. Verbieden drijft makers van websites ondergronds, waarmee het probleem uit het zicht verdwijnt maar niet wordt opgelost. Ik zal daarom het moreel appel op providers om waarschuwingsteksten te plaatsen op deze websites herhalen. Daarnaast juich ik initiatieven zoals de recent gelanceerde website www.Proud2bme.nl zeer toe. Dergelijke sites bieden een alternatief voor de pro-anorexia websites.

Een voorbeeld van een site die erop is gericht om jongeren informatie te geven en te ondersteunen om psychisch gezond te blijven is *Gripopjedip online* (www.gripopjedip.nl). Het gaat hier om een groepscursus voor jongeren vanaf 16 jaar met (licht) depressieve klachten. Deze website heeft 130 000 unieke bezoekers per jaar.

Een ander succesvol voorbeeld om jongeren met psychische problemen te bereiken is de website PratenOnline (www.pratenonline.nl). Deze site is in 2004 opgericht en is er voor hulp aan jongeren tussen 12 en 22 jaar die kampen met wat ernstigere depressieve- en angstklachten. Het initiatief voor deze site werd genomen juist omdat veel jongeren die psychische hulp nodig hebben, niet de stap zetten naar *live* hulpverlening. De toegang tot de informatie en het forum is kosteloos en laagdrempelig (Oijevaar, 2008).

Opvallend is dat de (bijna één miljoen) bezoekers van de site voornamelijk meisjes (83%) zijn. In de vier jaar van haar bestaan heeft PratenOnline aangetoond dat het in een lacune voorziet: jongeren die de drempel naar de reguliere ggz (te) hoog vinden, melden zich wel bij PratenOnline en voelen zich na gemiddeld drie chatgesprekken naar tevredenheid geholpen. Om te spreken van een bewezen effectieve interventie bereidt het Trimbos-instituut momenteel een effectiviteitsonderzoek voor.

Ook Stichting Korrelatie speelt met zijn site www.question-zone.nl in op de behoefte van jongeren aan laagdrempelige informatie via internet. Op deze site kunnen jongeren met al hun vragen terecht en worden gratis en anoniem door professionals geholpen. De jongeren kiezen daarbij zelf of zij willen chatten, mailen of bellen.

Naast bovengenoemde websites heb ik in maart 2008 een prijs uitgereikt om de website CHOICE te ontwikkelen. Het gaat hier om een internet-omgeving waar alle jongeren terecht kunnen voor alle vragen op psychosociaal gebied (welzijn en geluk). Het is de verwachting dat deze website

medio 2009 «in de lucht» is. Hiermee kunnen meisjes (maar ook jongens) anoniem en dus laagdrempelig kennismaken met professionele dienst- en hulpverlening. Daardoor wordt de drempel verlaagd naar een eventueel volgende stap: *live* hulpverlening.

Ik begrijp dat het soms lastig kan zijn om de stap te maken naar *live* hulpverlening. Ik ben daarom erg blij met de initiatieven die genomen worden om meisjes (en ook jongens) via internet te bereiken.

Gezien de aard van de problematiek bij meisjes, vaak internaliserend en daardoor meer een last voor henzelf dan voor hun omgeving, en het risico dat er hierdoor minder aandacht aan wordt besteed, wil ik alle betrokkenen zoals professionals die met jeugd en gezin werken en gemeenten oproepen om in hun werkzaamheden en het ontwikkelen van beleid expliciet aandacht te besteden aan de problematiek van meisjes.

4.2. Deel II: Seksualisering

Eind 2008 kreeg het maatschappelijk debat over de seksuele moraal en het seksueel ongezonde gedrag van een deel van de jeugd een nieuwe impuls. Aanleiding was de tv-documentaire *Sex sells*, waarin een verontwaardigd beeld werd geschetst van uitwassen onder jongeren als ruilseks, seks tegen betaling, seks onder invloed van alcohol en seks onder dwang. Het kan daarbij gaan om (zeer) jonge kinderen, soms in de leeftijd van 11–13 jaar. Niet alleen het kabinet, maar ook veel ouders, opvoeders, hulpverleners en maatschappelijke organisaties tonen zich bezorgd over deze excessen. Deze bezorgdheid betreft niet alleen de psychische en fysieke gevolgen voor de direct betrokken jongeren. Ook speelt mee dat sluipenderwijs excessen als «normaal» worden gezien.

Afgezien van reacties op *Sex sells* – en op mijn oproep om deze uitwassen een halt toe te roepen – werd ook langs andere weg (debatbijeenkomsten, literatuur, opinie-artikelen en televisie-documentaires en -discussieprogramma's) eigenstandig aandacht aan deze ontwikkelingen besteed. Taxaties van omvang en ernst van de excessen lopen uiteen, maar breed leeft het gevoel dat het bespreekbaar maken en houden van dit onderwerp onder jongeren zelf – en met hun ouders, opvoeders en professionals – van groot belang is.

Gelukkig kan geconstateerd worden dat het met een groot deel van de Nederlandse jongeren goed gaat op het gebied van seksualiteit en dat de genoemde excessen relatief kleine groepen jongeren betreffen. Maar achter relatief kleine percentages, gaan vaak wel enkele duizenden kinderen schuil. Die wetenschap is reden genoeg om niet weg te kijken en de vraag naar de verantwoordelijkheden van de onderscheiden betrokkenen (jongeren zelf, ouders, hulpverleners, overheid) te stellen.

Veelzeggend is bijvoorbeeld dat 18% van de meisjes tussen de 12 en 25 jaar wel eens is gedwongen tot het verrichten of toelaten van seksuele handelingen tegen hun zin (Rutgers Nisso Groep & Soa Aids Nederland, 2005). Daarnaast is uit kwalitatief onderzoek (bijvoorbeeld de quick scan uit 2006 van de GGD Amsterdam naar het fenomeen «Breezerseks») gebleken dat de problematiek in bepaalde subculturen nog groter is.

Het gaat hier om een probleem dat de samenleving als geheel aangaat. Vandaar de oproep tot meer maatschappelijke aandacht hiervoor. Vanuit mijn eigen verantwoordelijkheid voor het Jeugd- en Gezinsbeleid, zal ik – in afstemming met andere betrokken bewindslieden – bezien welke ondersteunende activiteiten mogelijk en passend zijn om de genoemde uitwassen zo veel mogelijk terug te dringen.

Natuurlijk wordt al langere tijd gesproken over de invloed die seksualisering van de samenleving heeft op jongeren. Seksualisering is het proces waarin vrouwen steeds vaker eenzijdig als lustobject worden geportretteerd in de media. De vraag die hier speelt is of deze seksualisering een negatief effect heeft op het zelfbeeld, de opvattingen en het gedrag van jongeren. Of anders gezegd: maakt deze seksualisering van meisjes een slachtoffer en van jongens een dader van seksueel geweld. In opdracht van de minister van OCW is onderzoek gedaan naar de seksualisering van de samenleving. Daarbij is niet alleen onderzocht of er een causaal verband is, maar is ook gekeken naar welke groep(en) jongeren het meeste risico lopen op grensoverschrijdend gedrag, welke risicofactoren daarbij een rol spelen, hoe dit door ouders en jongeren beleefd wordt en welke behoeften aan ondersteuning zij hebben. In zijn brief van 2 april 2009 heeft de minister van OCW de resultaten van dit onderzoek aangeboden en aangegeven hoe hij hiermee omgaat (TK 2008–2009, 30 420, nr. 135).

Vaak wordt aangenomen dat bepaalde clips en andere uitingen in de media geen goede invloed hebben op hoe meisjes, maar zeker ook jongens, omgaan met seksualiteit. Volgens Ter Bogt zijn het vooral meisjes, die in hun opvattingen over seksualiteit worden beïnvloed door het veelvuldig bekijken van seksistische muziekclips (Ter Bogt, 2008). Een causaal verband tussen het kijken van bepaalde videoclippen en ongezond seksueel gedrag is echter niet bewezen.

De staatssecretaris van VWS is primair verantwoordelijk voor gezondheidsbevordering op het gebied van seksualiteit. De afgelopen jaren is hierin veel geïnvesteerd. Goede voorlichting, vooral aan jongeren, is belangrijk, evenals seksuele en relationele vorming. Lespakketten als *Lang leve de liefde* (VMBO) en *Relaties en seksualiteit* (basisschool) kunnen daaraan bijdragen. Het gaat in dit verband om seksuele vorming, waarbij specifiek seksuele weerbaarheid van groot belang is. Jongeren moeten op een positieve manier voorgelicht worden en er moet ruimte zijn voor discussie en het bespreken van wensen en grenzen ten aanzien van seksualiteit. Hier komt steeds meer aandacht voor, naast aandacht voor soa-bestrijding en anticonceptie voor het voorkomen van (tiener)zwangerschap.

Het ZonMw programma *Seksuele gezondheid van de jeugd* is ingesteld om interventieontwikkeling en het stimuleren van de uitvoering van interventies op bijvoorbeeld scholen mogelijk te maken. Thema's als weerbaarheid en wensen en grenzen zijn hier nadrukkelijk onderdeel van. Eén van de vele ontwikkelprojecten binnen dit programma heeft betrekking op eigentijds en aansprekend lesmateriaal over seksuele gezondheid en weerbaarheid voor ROC's. Naast ontwikkeling en implementatie wordt binnen het ZonMw-programma ook onderzoek gedaan, bijvoorbeeld naar determinanten van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dit onderzoek kan, samen met het onderzoek naar seksualisering, bijdragen aan verbetering van gezondheidsbevorderende activiteiten op dit gebied en in het bijzonder aan het versterken van de seksuele weerbaarheid van jongeren.

Verder heeft de staatssecretaris van VWS eind 2008 een publiekscampagne over seksualiteit aangekondigd (een aanvulling op de bestaande Veilig Vrijen Campagne), waarvoor ze verspreid over vijf jaar 4 miljoen euro ter beschikking stelt (TK, 2008–2009, 30 420, nr. 16). Doel van dit programma is het weerbaar en competent maken van jongeren als het gaat om relaties en seksualiteit en het voorkomen van problemen als bijvoorbeeld seksuele dwang.

Reguliere VWS-subsidies richting bijvoorbeeld Rutgers Nisso Groep en Soa Aids Nederland zorgen ervoor dat het gebruik van lespakketten als *Relaties en seksualiteit* (basisschool) en *Lang leve de liefde* (VMBO) gesti-

muleerd wordt. Ook worden door de Rutgers Nisso Groep ondersteuningspakketten voor ouders gemaakt en wordt aansluiting gezocht bij de Centra voor Jeugd en Gezin.

Sinds begin 2008 organiseren acht coördinerende GGD'en, op verzoek van de Staatssecretaris van VWS, een landelijk dekkend netwerk van aanvullende seksualiteitshulpverlening voor jongeren tot 25 jaar, de zogenaamde Sense-sprekuren. Jongeren kunnen hier gratis en anoniem terecht met alle vragen op het gebied van relaties en seksualiteit. Ik wijs in dit verband graag op de website www.sense.info die in maart 2009 door de staatssecretaris van VWS is gelanceerd. Deze site is dé site waar jongeren terecht kunnen met vragen over seksualiteit, relaties, zwangerschap, anticonceptie en geslachtsziekten. Via deze site kan men indien gewenst afspraken maken met het dichtstbijzijnde Sense-spreekuur.

Bovenstaande maatregelen op het gebied van gezondheidsbevordering en preventie van mijn collega's van OCW, VWS en mijzelf hebben als doel de seksuele gezondheid van de jeugd te behouden en waar mogelijk te verbeteren. De komende jaren zal deze aandacht voor seksuele gezondheid blijven. Eind 2009 zal VWS een beleidsbrief seksuele gezondheid naar de Tweede Kamer sturen. Bij de maatregelen op dit terrein zijn veel partijen betrokken, zoals overheden, scholen, NGO's, GGD'en, Centra voor Jeugd en Gezin en scholen, maar zeker ook ouders en jongeren zelf. Zij worden betrokken bij het ontwikkelen van nieuw beleid.

Seksuele gezondheid is van belang voor ieder mens. Het is goed een maatschappelijk debat te voeren over zaken die meespelen en effect hebben op seksuele gezondheid van jongeren. Ik doe dus ook een beroep op de samenleving. Mensen zijn namelijk ook verantwoordelijk naar elkaar. Seksuele ongezondheid onder jongeren is daarmee een probleem van de samenleving als geheel.

4.3. Deel III: Jeugd en gezonde leefstijl in internationaal perspectief

De belevingswereld van jongeren reikt verder dan die van Nederland. Ook jongeren ontkomen niet aan de globalisering. Via media en school komen jongeren in aanraking met andere landen en culturen en het maken van een verre reis is voor veel jongeren tegenwoordig heel gewoon. In de notitie is ingegaan op de ontwikkelingen in de leefwereld van jongeren en op de trends in hun gedrag en welbevinden. Deze trends zijn in hoofdstuk 3 van de notitie ook internationaal vergeleken.

In dit deel wordt stilgestaan bij de wijze waarop in Europees verband aandacht wordt besteed aan een gezonde leefstijl van jongeren. Het gaat daarbij vooral om het bevorderen van samenwerking, leren van elkaar en uitwisselen van kennis en goede voorbeelden.

4.3.1 Onderwijs, Jeugd en Cultuurraad

Twee tot drie keer per jaar komt de Europese ministerraad voor Onderwijs, Jeugd en Cultuur (OJC Raad) bijeen. Frankrijk heeft Jeugd en gezondheid tijdens haar voorzitterschap als één van haar prioriteiten benoemd. Op de OJC Raad van 20 november 2008 is een resolutie over «gezondheid en welzijn van jongeren» aangenomen¹. In de resolutie worden de Europese jeugdministers opgeroepen maatregelen te nemen om de gezondheid van jongeren te bevorderen en de jongeren zelf hierbij te betrekken. De resolutie meldt dat de gezondheidstoestand van de Europese jongeren globaal genomen bevredigend is, maar dat de toestand op bepaalde gebieden zoals voeding, lichaamsbeweging, overmatig alcohol-

¹ De geannoteerde agenda voor deze Raad is u op 14 november 2008 (TK 2008-2009 21 501-34 nr. 108) toegestuurd.

gebruik en seksuele en geestelijke gezondheid, te denken geeft. Daarom dienen een gezonde manier van leven en preventieve maatregelen gestimuleerd te worden, vooral op seksueel gebied en met betrekking tot overmatig alcoholgebruik en drugsgebruik, roken, eetstoornissen, obesitas, geweld, kansspelen en verslaving aan informatie- en communicatietechnologieën.

De lidstaten worden verzocht de kennis en het onderzoek omtrent dit thema te verbeteren en regelmatig bij te werken, met inachtneming van de verschillen op het gebied van gezondheid en welzijn van jongeren, en om voorlichtingscampagnes op te zetten over de factoren die de gezondheid van jongeren aantasten.

4.3.2 Witboek «Een nieuw elan voor Europa's jeugd»

In november 2001 presenteerde de Europese Commissie het witboek *Een nieuw elan voor Europa's jeugd*. Een witboek kan gezien worden als een strategienota van de Commissie. In het witboek is de toepassing van de Open Coördinatie Methode (OMC) vastgelegd. De OMC is een beleidsinstrument van de Europese Commissie om, op de terreinen waar de Europese Unie geen formele bevoegdheid heeft, toch een coördinerende en sturende rol te spelen. Voor het jeugdbeleid is binnen Europa afgesproken dat rond vier thema's gemeenschappelijke doelstellingen worden vastgesteld:

- 1) participatie van jongeren;
- 2) informatie aan jongeren;
- 3) vrijwilligerswerk door jongeren;
- 4) zorg dragen voor betere kennis over jeugd.

Alle lidstaten rapporteren regelmatig op deze thema's. Deze rapportages zijn voor alle landen beschikbaar. In 2009 lopen de afspraken ten einde. De Europese Commissie beraadt zich nu over nieuwe prioriteiten op het terrein van jeugdbeleid op Europees niveau, die binnen de OMC behandeld kunnen gaan worden. Bij de consultatie hiervoor heb ik een «positieve en gezonde leefstijl voor jongeren» aandragen als thema. Bovendien heb ik aandacht gevraagd voor moeilijk bereikbare jongeren. In de loop van 2009 zal, onder het voorzitterschap van Tsjechië, de Europese Commissie onderhandelen over de nieuwe prioriteiten van het Europese Jeugdbeleid. Waarschijnlijk zullen de nieuwe prioriteiten eind 2009, onder het voorzitterschap van Zweden, vastgesteld worden.

4.3.3 Youth in Action

Het actieprogramma *Youth in Action* is een belangrijk instrument van de Europese Commissie in het Europese jeugdveld. Dit programma geeft subsidie en ondersteuning aan Europese projecten voor jongeren. Zowel jongeren als organisaties kunnen bij *Youth in Action* subsidie aanvragen voor zowel lokale als internationale buitenschoolse educatieve projecten voor jongeren van 13 tot 30 jaar. Ook zijn verschillende uitwisselingsprogramma's mogelijk voor Europese jongeren binnen dit actieprogramma.

Doel van het programma is de actieve betrokkenheid van jongeren bij de maatschappij en bij Europa te vergroten. Jongeren leren op die manier open te staan voor andere culturen en vergroten zo hun persoonlijke vaardigheden.

Het programma wordt gefinancierd door de Europese Commissie en uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI). Het programma duurt tot en met 2013. Daarnaast is het programma opgenomen als goed voorbeeld in het plan van aanpak maatschappelijke stages *Samenleven kun je leren* (TK, 2007-2008, 31 289, nr. 10). De jongere die heeft deelgenomen aan Youth in Action heeft daarmee tevens zijn maatschappelijke stage volbracht.

Twee voorbeelden van Youth in Action projecten:

- 1 Een lokaal jongereninitiatief: Een groep van negen jongeren uit Arnhem van niet-westerse afkomst maakt een film over het maken van goede en slechte keuzes. Met deze film maken zij een tour langs verschillende middelbare scholen en jongerencentra. Zij zetten daarmee andere jongeren aan om na te denken over hoe zij hun leven inrichten.
- 2 Europees Vrijwilligerswerk (EVS): Circustheater «Elleboog» uit Amsterdam ontvangt buitenlandse vrijwilligers die zes maanden meedraaien in de dagelijkse activiteiten van de organisatie. Ook zendt «Elleboog» Nederlandse jongeren naar een vergelijkbaar circus in Duitsland.

4.3.4 Safer Internet Plus

Het doel van het Europese programma *Safer Internet plus* is het bevorderen van een veilig gebruik van internet en andere communicatietechnologieën. Het is vooral gericht op kinderen en het bestrijden van illegale inhoud en schadelijk gedrag online. Om deze doelstelling te realiseren bevat het programma vier acties:

1. verminderen van illegale inhoud en aanpakken van schadelijk gedrag online;
2. bevorderen van een veiliger online omgeving;
3. publiek bewustzijn van veilig internet vergroten;
4. een kennisbasis opzetten.

In Nederland zijn twee activiteiten van start gegaan, het actieprogramma Digibewust en Meldpunt Kinderporno, die een verbinding hebben met het Safer Internet plus programma. Beide activiteiten worden ondersteund met een subsidie van respectievelijk de ministeries van Economische Zaken en Justitie (TK, 2007–2008, 22 112 nr.633).

4.3.5 Europese netwerken

Op het terrein van gezonde leefstijl en preventie is Nederland onder meer lid van het *Schools for Health in Europe Network* (SHE). Dit netwerk bevordert de samenwerking en kennisuitwisseling op het gebied van preventie in de setting school. Het Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie (NIGZ) beheert het secretariaat van dit netwerk en organiseert geregeld werkbezoeken aan andere Europese landen.

Een soortgelijk netwerk is *Child Friendly Cities*. Via bijeenkomsten en werkbezoeken wordt uitwisseling van succesvolle beleidsinstrumenten mogelijk gemaakt. De Vereniging voor Nederlandse Gemeenten en Jantje Beton hebben in 2003 de Nederlandse tak van dit netwerk; *Netwerk Kindvriendelijke Steden*, opgezet. Het doel van dit netwerk is om gemeenten voor kinderen leefbaarder te maken. In november 2008 heeft in Rotterdam, de Europese jongerenhoofdstad 2009, de conferentie *Child in the City* plaatsgevonden.

Ook binnen de Raad van Europa is aandacht voor het thema jeugd en wordt er samengewerkt op dit thema onder de noemer *Partnership in the area of youth*. Een van de projecten is het kennisnetwerk en centrum *European Knowledge Centre on Youth Policy*. *Het netwerk heeft als doel alle informatie en kennis over jongeren in Europa samen te brengen in één netwerk zodat iedereen (jongeren, organisaties, overheden) gemakkelijk toegang heeft tot de juiste informatie en deze kan gebruiken*. Binnen dit netwerk wordt gewerkt aan een landenspecifieke informatiefolder over de leefstijl van jongeren binnen Europa. Deze en andere informatiefolders (o.a. over gezondheid en welzijn van jongeren en werkgelegenheid van

jongeren in Europa) zullen binnenkort op de website te vinden zijn (<http://www.youth-partnership.net/youth-partnership/ekcyp/index>).

Tenslotte houdt de EU zich ook bezig met gezondheid in het algemeen (en dus ook gezondheid van jeugd) binnen het kader van de Europese ministerraad voor Werkgelegenheid, Sociaal Beleid, Gezondheid en Consumentenbescherming. Gezondheid in het algemeen staat op de agenda van diverse internationale organisaties. De World Health Organization (onderdeel van de Verenigde Naties) is de belangrijkste van deze internationale organisaties (www.who.int).

Ook binnen de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) neemt de aandacht voor de jeugd toe. Deze organisatie, waarin dertig landen gezamenlijke problemen op sociaal en economisch gebied proberen op te lossen en af te stemmen, besteedt in een project gericht op preventie, specifiek aandacht aan jeugd. In *Health at a Glance*, een tweejaarlijkse publicatie waarin internationaal vergelijkbare data op het gebied van gezondheid en zorg zijn opgenomen, zal voor het eerst ook een hoofdstuk worden gewijd aan de gezondheid van kinderen.

5. Ambitie: meer jongeren een gezonde leefstijl

5.1. Behoud het goede en breid het uit!

De eerste zin van mijn beleidsprogramma *Alle kansen voor alle kinderen* luidt: «Een land waar kinderen gezond en veilig kunnen opgroeien, hun talenten kunnen ontwikkelen en plezier hebben, waar ze hun steentje leren bijdragen aan de maatschappij en goed voorbereid zijn op de toekomst: kortom, waar alle kinderen alle kans krijgen.» Dat is de ambitie waar ik aan werk. In de brief «Diversiteit in het jeugdbeleid» (TK, 2007–2008, 31 001, nr. 52) heb ik samen met de minister voor Wonen, Wijken en Integratie reeds aangegeven hoe hieraan specifiek gewerkt wordt voor migrantenjongeren.

Jongeren moeten in staat zijn gezond op te groeien en zich te ontwikkelen tot burgers die mee denken en meedoen in de maatschappij. De leefwereld van jongeren en wat zij daarin doen en laten; «de jeugdcultuur», is bij uitstek iets van jongeren zelf. Volwassenen kunnen zich hierin niet altijd verplaatsen. Jongeren bepalen zelf wat wel en niet vet, cool of gaaf is en of ze gaan chillen of pimpen, daar hebben volwassenen weinig invloed op. Daarbij volgen de ontwikkelingen en trends elkaar snel op, zodat het voor volwassenen vaak niet eens bij te houden is. Het is dan ook niet aan de (volwassen) overheid om zich daar te veel mee te bemoeien, maar wel is er een overheidsverantwoordelijkheid om te zorgen voor de juiste randvoorwaarden zodat jongeren zich kunnen ontwikkelen tot gezonde en volwassen burgers.

Daarbij is de jeugdfase, op weg naar volwassenheid, een fase waarin wordt geëxperimenteerd en grenzen worden verkend. Dat hoort ook bij die fase. Soms echter hebben jongeren het experimenteergedrag niet meer in de hand, gaan zij te ver en te vaak over hun grenzen en kan hun houding leiden tot «ongezond» gedrag, zoals alcoholmisbruik, overgewicht en gedwongen seks, maar ook hinderlijk hangen, overlast op straat, excessief spijbelgedrag en schuldenproblematiek. Ook op internet houden jongeren grenzen niet altijd voldoende in acht. Pesten, discrimineren, oplichten, grooming, jongeren worden er slachtoffer van maar dragen er helaas ook aan bij dat leeftijdsgenoten daar slachtoffer van worden. Dit gedrag kan schade aanrichten die doorwerkt tot in de volwassen levensjaren. Sommige gedragingen raken zelfs zo «ingeslepen» dat ze voortduren in de volwassenheid. Een en ander leidt niet alleen tot fysieke en

psychische gezondheidsschade, maar ook tot daaruit voortvloeiende schade, zoals voortijdig schoolverlaten, met alle gevolgen van dien.

Vaak gaat het hierbij om kwetsbare jongeren die opgroeien in een minder gunstige omgeving. Hun geringere kans op volwaardig meedoen gaat ons allen aan. Een duw in de goede richting is soms al op eenvoudige wijze te bereiken.

Ouders zijn in de eerste plaats verantwoordelijk voor het welbevinden van hun minderjarige kinderen. Naarmate kinderen ouder worden, groeit ook hun eigen verantwoordelijkheid. Allerlei maatschappelijke organisaties (scholen, verenigingen, bedrijven etc.) hebben baat bij gezond levende jongeren. Het is zaak jongeren te stimuleren tot gezond gedrag, maar als het nodig is ze ook aan te spreken op gedragingen die schadelijke gevolgen hebben voor henzelf, hun naaste omgeving of anderen. Naargelang de ernst en omvang van die schadelijke gevolgen is het nodig om te komen tot passende, proportionele beleidsoplossingen.

Door te zorgen voor de juiste randvoorwaarden wil ik uiteindelijk bereiken dat de verhouding 85–15 (met 85% van de jeugdigen gaat het goed en met 15% wat minder) wordt verbeterd¹. Hieronder ga ik verder in op hoe het kabinet een bijdrage wil leveren aan die randvoorwaarden. Daar waar ik in de nota gezinsbeleid *De kracht van het gezin* (TK 2008–2009, 30 512, nr.4) de focus heb gelegd op de setting van het gezin, ga ik in deze notitie óók in op de andere settings die voor de leefwereld van jongeren van betekenis zijn.

5.2. Meedoen

Jongeren van nu zijn de burgers van de toekomst. Het kabinet streeft naar versterking van burgerschapsvorming (TK 2006–2007, 31 070, nr. 1). Burgerschap betekent respectvol omgaan met medeburgers en een actieve deelname aan de Nederlandse samenleving. Op jonge leeftijd begint de vorming tot goed burgerschap. Samenleven, elkaar respecteren en het leren van gemeenschappelijke waarden begint in het gezin. Mede daarom wil ik de belangrijke opvoedende taak van het gezin versterken. In de nota Gezinsbeleid *De kracht van het gezin* (TK 2008–2009, 30 512, nr. 4) heb ik verschillende maatregelen voorgesteld om gezinnen meer tijd en (financiële) ruimte te geven voor de opvoeding van hun kinderen. Ook het voor 2009 geplande opvoeddebat draagt bij aan het uitdragen van kernwaarden van onze rechtsstaat en goed burgerschap. Burgerschapsvorming is eveneens opgenomen in de kerndoelen van het primair en voortgezet onderwijs. Ook zet het kabinet zich in voor een Handvest voor verantwoordelijk burgerschap. Het Handvest zal de belangrijkste democratische en maatschappelijke waarden noemen en de bijbehorende verantwoordelijkheden voor individuele burgers, waaronder dus ook jongeren. Met het Handvest wil het kabinet bijdragen aan een blijvende ontwikkeling van goed burgerschap als sleutelfactor in de bevordering van sociale samenhang. Ik zal in het kader van de maatschappelijke dialoog die volgt op het Handvest Verantwoord Burgerschap het gesprek met jongeren aangaan en de uitkomsten bespreken met de minister van Binnenlandse Zaken.

Naast de vorming tot goed burgerschap is het ook positief als jongeren nu al meedenken en meedoen. Door in te zetten op participatie en maatschappelijke binding worden jongeren uitgedaagd om zich, door mee te doen, verder te ontwikkelen. Participatie van jongeren geldt voor alle overheden, maar voor gemeenten in het bijzonder. Lokale aangelegenheden hebben immers vaker direct invloed op de leefwereld van jongeren en door de relatief kleine afstand zijn gemeenten goed in staat om direct

¹ Overigens is de overgang van 85% naar 15% niet scherp, maar is sprake van een glijdende schaal.

contact te leggen met de jeugd. Ook lokale voorzieningen spelen daarbij een rol. Meedoen, maar ook meedenken en meebeslissen, in welke vorm dan ook, is het adagium.

In de Wmo is bepaald dat gemeenten verantwoordelijk zijn voor het bevorderen van de sociale samenhang en leefbaarheid van dorpen, wijken en buurten. Gemeenten hebben voor de invulling grote vrijheid, zolang er maar wordt afgestemd op de behoefte van de burgers (zowel jongeren als volwassenen). De behoefte en interesse van jongeren kan immers per gemeente anders zijn. Dit hangt bijvoorbeeld af van het reeds bestaande aanbod en de samenstelling van de bevolking. Uiteraard is hierbij een belangrijke rol weggelegd voor scholen waaronder buitenschoolse opvang en brede scholen, jeugd- en jongerenwerk, vrijwilligersorganisaties, sportverenigingen, kerken en moskeeën, bibliotheken en andere culturele voorzieningen.

Om jongerenparticipatie bij gemeenten te bevorderen wordt een jaarlijkse prijs, de Jong Lokaal Bokaal, uitgereikt. Deze gemeenteprijs is een manier om goede en inspirerende voorbeelden naar boven te krijgen waardoor gemeenten wat kunnen betekenen voor elkaar. De prijs is voor de gemeente die niet alleen veel doet voor jongeren, maar ze ook laat meedoen, meedenken en meebeslissen. Het instellen van de prijs is een gezamenlijk initiatief van de Nationale Jeugdraad en het ministerie voor Jeugd en Gezin. Jongeren hebben zelf aangegeven welke gemeenten voor de prijs in aanmerking komen. Op 20 november 2008 is de Jong Lokaal Bokaal voor het eerst uitgereikt. De winnaar was de gemeente Borsele. Als relatief kleine plattelandsgemeente heeft Borsele jongerenparticipatie hoog in het vaandel, zowel op papier als in de praktijk. Zo wordt een gericht jongerenhuisvestingsbeleid gevoerd en is het ontwikkelen van talenten en het creëren van kansen een speerpunt in het beleid. Tijdens het Nationale Jeugddebate op 27 oktober 2008 is toegezegd in 2009 initiatieven voor hangjongeren bij de jurering te betrekken. Naar verwachting levert dit voorbeelden op van gemeenten die mét jongeren zoeken naar goede mogelijkheden van vrije tijdsbesteding, waar het «hangen» of «chillen» ook onderdeel van is.

Vrijtijdsactiviteiten als sport, spel en cultuur bieden een uitgelezen kans voor jongeren om elkaar te ontmoeten en dragen bij aan maatschappelijke binding. Niet meedoen, om wat voor reden dan ook, kan een bedreiging vormen voor de (samenhang in de) samenleving. Maar niet elke jongere heeft dezelfde mogelijkheden of interesse. Kansen en mogelijkheden moeten er voor elke jongere zijn. Om de kansen te vergroten heeft het kabinet in 2008 en 2009 jaarlijks 40 miljoen euro extra aan gemeenten beschikbaar gesteld om kinderen en jongeren uit arme gezinnen deel te kunnen laten nemen aan sport, cultuur of andere activiteiten. Zo krijgen zij meer kansen om hun talenten te ontplooien, ongeacht het inkomen van hun ouders (TK 2007–2008, 24 515, nr. 136). Recent is de door het SCP uitgevoerde nulmeting naar de situatie vóór de toekenning van de extra middelen aan gemeenten gepubliceerd (SCP, 2009).

Verder stimuleert het kabinet met het plan van aanpak maatschappelijke stages *Samenleven kun je leren*, dat in november 2007 naar de Tweede Kamer is verzonden, de maatschappelijke betrokkenheid van jongeren (TK, 2007–2008, 31 289, nr. 10).

Door onder meer het Europese programma *Youth in Action* actief te uit te dragen onder Nederlandse jongeren wordt ook op Europees niveau participatie bevorderd (zie ook *Capita Selecta*, deel III).

5.3. Het gezin: de invloed van opvoeden

Ongezonde leefstijl en risicogedrag van jongeren wordt voor het grootste deel aangeleerd en is dus te beïnvloeden. Dit maakt dat de opvoeding en de omgeving van jongeren een grote rol spelen bij hun ontwikkeling tot evenwichtige volwassenen. Daarbij gaat het in eerste instantie om liefde, geborgenheid, veiligheid, aandacht en goed voorbeeldgedrag. Dit is eveneens van belang voor een stabiele psychische ontwikkeling.

Daarnaast zijn ook steun en sturing (bijvoorbeeld in de vorm van begeleiding en het stellen van heldere normen en grenzen) belangrijk. Recent heeft het Trimbos-instituut een studie gepubliceerd over de rol van de ouders (Trimbos, 2008c). De studie geeft bijvoorbeeld aan dat jongeren gemiddeld drie keer zoveel glazen alcohol drinken als hun ouders denken, of dat jongeren denken dat ze veel meer mogen dan feitelijk, dus volgens hun ouders, het geval is. De kennis over en weer van jongeren en hun ouders is dus niet altijd gelijk.

Zoals opgemerkt in paragraaf 2.1. blijkt dat jongeren zelf ook sterke behoefte hebben aan begeleiding bij het maken van keuzes, het stellen van grenzen en eventueel gecorrigeerd worden. Dat geldt bijvoorbeeld voor internetgebruik door jongeren. Daar waar ouders zich bewuster bezighouden met wat hun kinderen zien en doen, een zekere mate van toezicht houden en regels stellen, neemt excessief internetgebruik af (SCP, 2007). Ook met betrekking tot het afzien van alcohol door jongeren is het ouderlijk gedrag van wezenlijke invloed, niet alleen in het stellen van duidelijke grenzen en regels maar ook in voorbeeldgedrag (www.alcoholinfo.nl).

Het gezin speelt dus een essentiële rol bij het opgroeien van kinderen en jongeren. Ook het recente onderzoek van de Jeugdraad komt met deze conclusie; het zijn met name ouders (en beste vrienden) die kritiek mogen leveren op «slechte» gewoonten als ongezond gedrag (Jeugdraad, 2008). In de nota *De kracht van het gezin* (TK, 2008–2009, 30 512, nr. 4), ga ik in op de wijze waarop het kabinet gezinnen ondersteunt. Zo zal in het opvoeddebat (motie Sterk, TK 2007–2008, 31 200 XVII, nr. 12) aandacht worden besteed aan de opvoeding van tieners, waarbij ingegaan wordt op het bieden van steun en sturing.

In aanvulling hierop wijst de Nationale DenkTank in zijn rapport op de mogelijkheid van zogenaamde T-party's. De T-party is een laagdrempelige, interactieve workshop over opvoedingsvraagstukken. T-party's vinden plaats in een huiselijke setting met zes tot tien ouders en worden geleid door een pedagogisch medewerker. In Almere wordt de T-party uitgewerkt. In mijn ogen is de T-party één van de mogelijkheden om het thema opvoeden bespreekbaar te maken. Andere bekende initiatieven zijn bijvoorbeeld het opvoeddebat in Rotterdam, het opvoedcanon in Den Haag en het Triple-P programma in Amsterdam. Het is aan gemeenten om te beslissen welke methode onder meer vanuit de Centra voor Jeugd en Gezin wordt gehanteerd.

5.4. Sociale omgeving: het sociale netwerk

Jongeren die ouder worden, bevinden zich veelal minder binnen de invloedssfeer van hun ouders. Vrienden worden steeds belangrijker. Daarbij kunnen ouders het opvoeden niet alleen af. Steun en sturing ook van de directe omgeving van het kind en gezin, zoals van familie, kennissen, de buurt, (sport)verenigingen, school, etc. is van belang. Door een toename van mobiliteit, individualisering en verzakelijking is deze omgevingssteun afgenomen (RMO, september 2008). De RMO roept de samenleving op om de opvoeding meer als gezamenlijke verantwoordelijkheid te dragen. Het is hiervoor belangrijk dat er voldoende plaatsen

voor ontmoeting zijn. Dit vergroot de familiariteit en maakt elkaar af en toe helpen en corrigeren meer vanzelfsprekend. Plaatsen voor ontmoeting met vrienden zijn bijvoorbeeld speelplekken en buurthuizen. Deze hebben een betekenisvolle functie in de wijk. Het zijn plekken waar jong en oud en verschillende culturen samenkomen. Ze zorgen voor meer binding in de wijk en maken een aangename en gezonde vrijetijdsbesteding mogelijk. Ook de jongeren geven aan meer behoefte te hebben aan plaatsen voor vrijetijdsbesteding. Plekken om te chillen, te sporten en om muziek te maken wordt door jongeren in de krachtwijken als het grootste gemis ervaren (Young Opinions, 2008). De Nationale DenkTank attendeert in zijn rapport nog op het initiatief BAAS. BAAS is een jongeren centrum nieuwe stijl: jongeren zijn daar zelf verantwoordelijk voor de inrichting van de ruimte en de organisatie van activiteiten. Goede ervaringen hiermee zijn opgedaan in Zwolle. Den Haag volgt waarschijnlijk op korte termijn waarbij in het bijzonder wordt gedacht aan een BAASgirl, voor tienermeisjes in de Haagse Schilderswijk. Het is aan andere gemeenten om dit voorbeeld te volgen.

Belangrijk is ook de samenwerking tussen de Centra voor Jeugd en Gezin en het jongerenwerk. Naast ouders met jonge kinderen moeten ook jongeren met vragen en hulp over opgroeien hun weg weten te vinden naar het Centrum voor Jeugd en Gezin. Het jongerenwerk kan de schakel vormen tussen het Centrum voor Jeugd en Gezin en de jongeren. Dit is ook een belangrijke aanbeveling van XX Science, dat recent in opdracht van de gemeente Den Haag het rapport *Toegankelijkheid van de CJG's voor jongeren van 16 tot 23 jaar in Den Haag* is opgesteld. Opgroeiondersteuning moet ook voor jongeren gewoon en toegankelijk worden. Op dit moment is er binnen de jeugdgezondheidszorg een sterk zwaartepunt in de eerste levensjaren van het kind. In de periode dat jongeren het voortgezet onderwijs bezoeken, is er veel minder ruimte voor opgroei- en ondersteuning. Om deze reden heeft het Centrum Jeugdgezondheid van het RIVM een advies uitgebracht over een extra contactmoment in de leeftijdspanne van 12 tot 19 jaar. Ik zal in de eerste helft van 2009 op dit advies reageren.

Verder geeft de RMO (RMO, september 2008) aan dat de focus dient te verschuiven: niet alleen kijken naar wat professionals voor gezinnen en jongeren kunnen doen, maar ook naar wat mensen voor elkaar kunnen doen.

Ik zie hierbij een belangrijke rol weggelegd voor vrijwilligers en voor onderlinge steun, vertrouwen en betrokkenheid van buurtbewoners op het terrein van opvoeden en opgroeien. Het gaat dan zowel om vrijwillige inzet voor als door jongeren en gezinnen. Het bevorderen van vrijwillige inzet is primair een taak van gemeenten. Het kabinet hecht er echter veel waarde aan dat, zoals de RMO heeft geadviseerd, het sociale netwerk rondom jeugd en gezinnen wordt versterkt en geeft daarom de komende jaren een extra impuls aan vrijwillige inzet. Voor de periode van 2009 tot en met 2011 stelt het kabinet 6 miljoen euro per jaar beschikbaar. Hiermee wordt uitvoering gegeven aan de moties Slob c.s. (TK 2008–2009, 31 700, nr. 17) en Voordewind (TK 20 082 009 31 700-XVII, nr. 22) De inzet van deze middelen dient te resulteren in:

- A. meer vrijwillige inzet voor en door jeugd en gezin;
 - B. professionals maken meer gebruik van vrijwillige inzet;
 - C. gemeenten maken meer gebruik van vrijwillige inzet;
 - D. structurele relatie (landelijke) vrijwilligersorganisaties en gemeenten.
- Om bovenstaande doelen te realiseren heeft ZonMw samen met het NJi en MOVISIE in opdracht van het ministerie voor Jeugd en Gezin het programma «Vrijwillige inzet voor en door jeugd en gezin; versterking van de (pedagogische) civil society in de lokale praktijk» ontwikkeld. Dit programma is op 25 mei 2009 van start gegaan met een oproep van

ZonMw om projectideeën voor vrijwillige inzet voor en door jeugd en gezin in te dienen (motie Voordewind TK 2008-2009 31 700-XVII, nr. 22). Het algemene doel van het programma is het versterken van de pedagogische civil society; het sociale netwerk rondom jeugd en gezinnen. Naast projecten van vrijwilligersorganisaties en andere maatschappelijke organisaties gericht op vrijwillige inzet voor en door jeugd en gezin wordt hieraan gewerkt door te verkennen wat de rol van de Centra voor Jeugd en Gezin kan zijn, hetgeen vastgelegd zal worden in een handreiking en door de inrichting van een kennis- en ondersteuningsinfrastructuur die het mogelijk maakt om resultaten te borgen en over te dragen.

5.5. Fysieke omgeving

de wijk

Het Verwey-Jonker Instituut heeft recent aangegeven dat de buurt, de directe leefomgeving van jongeren, in grote mate van invloed is op het gedrag (zie ook paragraaf 2.3). Het is dan ook belangrijk dat gemeenten de openbare ruimte zodanig inrichten dat er genoeg te doen is voor jongeren (zie hiervoor in paragraaf 5.2 en 5.4). Een goed aanbod aan vrijetijdsvoorzieningen, waaronder uitgaansgelegenheden kan eveneens meer preventief een bijdrage leveren aan de aanpak van de overlastproblematiek die wordt veroorzaakt door overmatig alcoholgebruik door jongeren (motie Van der Ham en Dibi, TK 2007-2008, 27 565, nr. 50). Ik heb de motie onder de aandacht gebracht bij de VNG.

Met een vestigings- en vergunningenbeleid gericht op een gezonde omgeving kunnen gemeenten een bijdrage leveren aan gezond opgroeiende jongeren. Ik roep gemeenten dan ook op om het bovenstaande actief te betrekken in hun beleid, bijvoorbeeld bij het toekennen van een vergunning voor een club- of buurthuis.

Om gemeenten te ondersteunen om de openbare ruimte kind- en gezinsvriendelijk (en daarmee ook jongerenvriendelijk) in te richten is vanuit het rijk een aantal programma's ontwikkeld, zoals het *Actieplan milieu en gezondheid* (TK 2007-2008, 28 089, nr. 19) en groen in de stad (www.groenendestad.nl). In het kader van de wijkaanpak wordt door het ministerie voor Jeugd en Gezin, samen met het programmaministerie voor Wonen, Wijken en Integratie (WWI), beoordeeld of de gemeente in hun plannen voor de krachtwijken ook concrete voorstellen doen om hun wijk(en) kind- en gezinsvriendelijker te maken. Veel gemeenten doen dat door sport in de wijk te bevorderen en het aanbod van buitenschoolse activiteiten voor zowel kinderen als jongeren uit te breiden. Binnen het *Nationaal Actieplan Sport en Bewegen (NASB) werken gemeenten, ondersteund door het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB), aan bewegingsstimulering van jongeren, ook door het realiseren van een beweegvriendelijke omgeving.*

Ook veel maatschappelijke partners hebben zich verbonden aan het vergroten van de kind- en gezinsvriendelijkheid binnen de wijkaanpak. Dit betreft ondermeer de NUSO Speelruimte Nederland, Jantje Beton, Fietsersbond, Johan Cruyff Foundation en de Richard Krajicek Foundation.

Om de gemeenten, die reeds volop aan de slag zijn met activiteiten zoals hierboven genoemd, positief te waarderen en te stimuleren wil ik een prijs uitreiken voor de meest kind- en gezinsvriendelijke gemeente. Samen met gemeenten wil ik bezien in hoeverre de toekenning van deze prijs gebaseerd kan worden op indicatoren uit de jeugdmonitor. Indien nodig zal ik de jeugdmonitor uitbreiden zodat een adequaat en gedeeld beeld ontstaat van waaraan een kind- en gezinsvriendelijke gemeente moet voldoen. Op deze manier wil ik gemeenten verder stimuleren de verschillende buurten en wijken zoveel mogelijk kind- en gezinsvriendelijk en daarmee ook «jongerenvriendelijk» in te richten.

het aanbod

De overmatige aanwezigheid en beschikbaarheid van riskante middelen (alcohol, drugs en tabak) en ongezonde voeding, de afwezigheid van voldoende ruimte voor sporten en spelen in veel wijken en de mogelijkheden om zich bezig te houden met risicovol gedrag maakt het voor jongeren moeilijk om een gezonde keuze te maken. Ook de Nationale DenkTank concludeert in haar rapport dat jongeren een natuurlijke voorkeur hebben voor risicogedrag en dat in de omgeving van jongeren te veel sprake is van een ongezond aanbod. Allerlei informatie komt op jongeren af in een leeftijdsfase waarop zij nog niet goed in staat zijn om rationele afwegingen te maken en de gevolgen daarvan, ook op lange termijn, goed te overzien. Pas als de hersenontwikkeling volledig is, kunnen weloverwogen keuzes gemaakt worden. Dat gebeurt pas in de late adolescentiefase (tussen de 16 en 22 jaar) (Hersenstichting, 2008, Nelis en Van Sark, 2009).

Het bedrijfsleven heeft een bijzondere verantwoordelijkheid als het gaat om jongeren, vooral als sprake is van verleiding van ongezonde en verslavende stoffen, door bijvoorbeeld reclameuitingen te beperken. De omgeving zou, zeker daar waar veel jongeren samenkomen, meer dan nu het geval is, gezonder ingericht moeten worden. Het gaat hier zowel om de fysieke als digitale omgeving.

Om een gezonde leefstijl van kinderen mogelijk, gemakkelijk en aantrekkelijk maken is over sponsoring op scholen een convenant afgesloten tussen het ministerie van OCW en partners in het onderwijsveld. Eén van de overwegingen daarbij is dat er geen vormen van sponsoring ontstaan die een negatief effect hebben op de geestelijke en/of lichamelijke ontwikkeling van leerlingen.

Daarnaast kan het programma *De gezonde schoolkantine* scholen, en daarmee de leerlingen, bewuster maken voor het kiezen van gezonde voedingsmiddelen. Ik zal, samen met de ministeries van LNV, VWS, OCW en VROM, bevorderen dat dit programma meer aandacht krijgt.

Wat betreft alcohol heeft het kabinet verschillende maatregelen in gang gezet of inmiddels gerealiseerd. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om opvoedingsondersteuning voor ouders specifiek op het gebied van alcohol, geen alcoholreclame op tv en radio van zes uur 's morgens tot negen uur 's avonds, het strafbaar stellen dat jongeren onder de 16 jaar op straat alcoholhoudende drank bij zich hebben, een hardere aanpak van supermarkten die aan jongeren onder de 16 jaar alcohol verkopen, het opwerpen van drempels tegen zoete alcoholhoudende dranken, een betere nazorg voor jongeren die met een alcoholvergiftiging in het ziekenhuis zijn opgenomen, en het bevorderen dat jongeren vroeger in de avond uitgaan. In het wijzigingsvoorstel *Dranken Horecawet* zullen de meeste van deze beleidsvoornemens nader worden uitgewerkt. Dit geldt ook voor diverse aanbevelingen van de Nationale Denktank over de regelgeving op het terrein van alcohol.

Ten aanzien van roken geldt de invoering van rookvrije horeca, sport en kunst en cultuur als een belangrijke maatregel. Specifiek voor jongeren betekent dit dat hiermee het aantal experimenteellocaties waar al dan niet onder groepsdruk wordt begonnen met roken vermindert. In aanvulling op deze maatregel wil ik extra investeren in voorlichting over jeugd en roken door nog dit jaar te starten met een campagne opvoedingsondersteuning op het gebied van tabak.

Samen met de minister en de staatssecretaris van VWS heb ik in de nota *Uit Balans: de last van overgewicht* extra aandacht besteed aan jeugd (TK 2008–2009, 31 899, nr.1). In deze nota is ook ingegaan op de noodzakelijke

aanscherping van de zelfregulering voor voedingsreclame richting kinderen (kids marketing), zoals ook voorgesteld door de Nationale Denktank. Tevens gaat de nota in op de EPODE systematiek, een systematiek waarbij op lokaal niveau stakeholders en initiatieven worden gemobiliseerd die zich richten op het tegengaan van overgewicht bij jeugd. De Nationale DenkTank heeft de Gemeentelijke GezondheidsGarantie (GGG) voorgesteld, een advies dat is gebaseerd op deze EPODE-systematiek. Ik stel me voor dat als de EPODE-systematiek lokaal inbedding vindt, een uitbreiding zoals de GGG voorstaat tot de mogelijkheden behoort.

5.6. School

Jongeren brengen een groot deel van hun tijd door op school. Voor veel interventies zijn scholen dan ook een belangrijke setting: hier kunnen grote groepen in één keer bereikt worden. De meeste effectieve methoden zijn ook bekend voor de setting school, ook vanuit het Schools for Health in Europe Network.

De Nationale Denktank heeft in zijn rapport aandacht gevraagd voor de versnippering van de vele initiatieven die zich richten op verbetering van de leefstijl van jongeren, en het gebrek aan inzicht in effectiviteit van de initiatieven. Dit punt heeft mijn aandacht. Zo is binnen het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM is een werkplaats Gezonde School gevormd. Vanuit deze werkplaats wordt meer samenhang gebracht in het aanbod van leefstijlinterventies en de activiteiten van de Gezondheidsbevorderende instituten¹. Sinds december 2008 is het Digitale Loket van het CGL online: www.loketgezondleven.nl. Op deze manier wordt het voor scholen gemakkelijker om een keuze te maken uit het aanbod.

De overgang naar het voortgezet onderwijs is een cruciale fase. Veel ongezond gedrag begint op de middelbare school (paragraaf 3.2). Bij deze jeugdfase hoort ook vaak het experimenteergedrag. Daarbij constateert het RIVM in haar rapport *Spelen met gezondheid* (RIVM, 2008a) dat het geclusterd (drie of meer) voorkomen van ongezonde leefstijlfactoren vaker voorkomen onder laagopgeleide jongeren (VMBO) dan onder hoogopgeleide jongeren. Samen met staatssecretaris Van Bijsterveldt van OCW, heb ik het RIVM gevraagd te achterhalen welke verklaringen daarvoor gegeven kunnen worden en welke aangrijpingspunten dat oplevert ten aanzien van preventie. Overigens zal in dat rapport, waar mogelijk, een onderscheid gemaakt worden tussenzowel persoonsgebonden als omgevingsgebonden kenmerken. Het RIVM zal eind 2009 daarover rapporteren.

Om het spijbelen en voortijdig schoolverlaten aan te pakken is het kabinet voornemens het aantal nieuwe voortijdig schoolverlaters te halveren («Aanval op de uitval»). Hierin staat een regionale aanpak van voortijdig schoolverlaten met de gemeente als regisseur voorop en ligt de nadruk op preventie van uitval (TK, 2007–2008, 26 695, nr. 44).

5.7. Media

De nieuwe media, als de «smartphones», het internet (met zijn online games) zijn niet meer weg te denken uit het leven van de huidige generatie jongeren. Enerzijds bieden deze moderne communicatiemiddelen jongeren veel mogelijkheden om bijvoorbeeld kennis op te doen en te communiceren, anderzijds bestaan de risico's van compulsief gebruik of het in aanraking komen met ongewenste informatie.

In 2008 is uw Kamer door middel van een brief (TK 2007–2008, 31 434, nr. 1) geïnformeerd over de maatregelen met betrekking tot mediawijsheid. Belangrijke maatregel in dit kader is het oprichten van een Mediawijsheid

¹ gezondheidsbevorderende instituten in Nederland: Stivoro, Voedingscentrum Nederland, Soa Aids Nederland, Trimbos Instituut, Schorer Stichting, Stichting Consument en Veiligheid, Rutgers Nisso-groep, NISB en Pharos.

expertisecentrum dat jongeren, ouders en scholen gaat helpen om verstandig met televisie, internet en andere media om te gaan. Het kabinet heeft voor dit centrum in 2008 tot en met 2010 2,5 miljoen euro beschikbaar. Het centrum krijgt ook loketten bij Beeld en Geluid en openbare bibliotheken. De Centra voor Jeugd en Gezin kunnen hiernaar verwijzen. Verder heeft met Mediawijsheid expertisecentrum onlangs de website www.mediawijzer.net gelanceerd. Deze site vormt hét online loket voor iedereen met vragen over media. Daarnaast wil het kabinet een verantwoord media-aanbod bevorderen. Zo wil het kabinet, in overleg met het Nederlands Instituut voor Classificatie van Audiovisuele Media (NICAM) kijken naar de mogelijkheden om ouders en opvoeders meer te betrekken bij het toetsen van de criteria voor de Kijkwijzer. Ook wil het kabinet een pilot laten organiseren voor de ontwikkeling van een soortgelijk systeem als de Kijkwijzer, die programma's en films beoordeelt op geschiktheid. Hiermee kunnen ouders kijken of een programma geschikt is voor hun kind.

Tenslotte heeft het kabinet aan media-aanbieders gevraagd om te komen met een media-gedragscode. Om dit te bevorderen zijn met de grote marktpartijen (commerciële en publieke omroepen) gesprekken gevoerd, die de komende tijd zullen worden voortgezet.

Speciaal voor een betere en veilige benutting van internet door zowel jongeren als volwassenen heeft het kabinet naast mediawijsheid nog een aantal andere actielijnen ontwikkeld, zoals *Digibewust*. Dit is het programma dat zich richt op het optimaal gebruik van de mogelijkheden van digitale middelen zoals internet, e-mail, chatten en online betalen. Tegelijkertijd wordt het bewustzijn van de mogelijke gevaren en risico's (bijvoorbeeld spammen en andere cybercrime) bevorderd en vooral ook de mogelijkheden tot bescherming daartegen. Het programma heeft als doelgroepen kinderen, Midden- en Klein Bedrijf (MKB) en senioren.

Met betrekking tot onder andere compulsief gebruik van internet en games is met subsidie van de minister van VWS door het IVO¹ een onderzoek uitgevoerd. Begin dit jaar zijn de resultaten opgeleverd en is gebleken dat internetverslaving, waarbij het vaak gaat om gameverslaving of seksverslaving die via het internet gefaciliteerd wordt, een «nieuw» soort van verslaving is die de afgelopen jaren de kop heeft opgestoken. De prevalentie van internetverslaving onder de Nederlandse bevolking is echter erg laag. Belangrijk aspect binnen het onderzoek was de vraag of de reguliere verslavingszorg open staat voor cliënten met een andere dan gebruikelijke zorgvraag. Uit de interviews is gebleken dat de (verslavings-)zorg in principe openstaat voor verslavingsproblemen van welke aard dan ook. Daarnaast worden op dit moment op veel plaatsen projectgroepen samengesteld om met bijvoorbeeld gameverslaving om te gaan.

Een ander risico is verbonden aan het gebruik van bijvoorbeeld MP3-spelers. Als het geluidsvolume hiervan te hoog wordt afgesteld, is dat schadelijk voor het gehoor. Organisaties als de Nationale Hoorstichting vragen aandacht, vooral bij jongeren, voor het voorkomen van gehoorschade of verergering daarvan. Via de website www.mp3check.nl kunnen jongeren (en volwassenen) nagaan of het geluid van de MP3-speler te hard staat.

De risico's voor gehoorschade verbonden aan het gebruik van mp-3 spelers hebben ook in Europees verband de aandacht. Op 23 september 2008 heeft het SCENIHR (Scientific Committee on Emerging and Newly Identified Health Risks) over onder andere mp-3 spelers en gehoorschade advies uitgebracht. Naar aanleiding van dit advies overlegt de Europese Commissie met de lidstaten en belanghebbenden in het Comité voor algemene productveiligheid (APV-comité) over mogelijke maatregelen om jongeren beter tegen gehoorschade te beschermen. Een van de maatre-

¹ Wetenschappelijk bureau voor onderzoek, expertise en advies op het gebied van leefwijzen, verslaving en daaraan gerelateerde maatschappelijke ontwikkelingen.

gelen is de herziening/verscherping van de Europese veiligheidsnormen die ook betrekking hebben op mp-3 spelers. Nederland pleit in het APV comité voor deze herziening. Na Europese vaststelling kan de wettelijke verankering in Nederland volgen op basis van de Warenwet. Verder rijst de vraag of het nodig is het geluidsniveau in discotheken en op danceparties te begrenzen. In samenspraak met de ministers van VWS en VROM kom ik hierop terug.

5.8. Sporten en bewegen

Het kabinet acht sport van groot belang voor de samenleving en steunt de sport vooral om de maatschappelijke waarden waaraan de sport een bijdrage levert. De maatschappelijke functie maakt de sport gewild én kansrijk voor het realiseren van belangrijke kabinetsdoelen: op het gebied van preventie en gezondheid, onderwijs, waarden en normen, integratie, wijken, veiligheid en natuurlijk het beleid voor jeugd en gezin. Belangrijke onderdelen van dit beleid zijn het versterken van de sportverenigingen en het in beweging krijgen van mensen door het *Nationaal Actieplan Sport en Bewegen* (NASB).

In april 2008 heeft de staatssecretaris VWS met de VNG en NOC*NSF een overeenkomst getekend voor de Impuls NASB. Met deze impuls wordt beoogd een groot aantal sport- en beweegactiviteiten uit te voeren in circa honderd gemeenten met een relatief grote gezondheidsachterstand. Het ministerie van VWS investeert de komende periode 38 miljoen euro in deze impuls. Gemeenten, die de sport- en beweegactiviteiten gaan opzetten, zullen een zelfde bedrag investeren zodat er in totaal via deze impuls 76 miljoen euro beschikbaar is voor het stimuleren van een actieve leefstijl. De impuls NASB loopt tot en met 2014. Het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) geeft daarbij hulp aan gemeenten die meedoen. Prioriteit wordt hierbij gegeven aan de implementatie van effectieve en laagdrempelige methodieken voor sport- en bewegingsstimulering in de wijk, woon-, zorg- of schoolomgeving. Daarnaast kunnen gemeenten, die niet in aanmerking komen voor middelen uit de impuls en uit eigen beweging aan de slag gaan met de ontwikkelde sport- en beweegactiviteiten, daarbij ondersteuning krijgen van het NISB.

Naast de individuele signalering en advisering door de jeugdgezondheidszorg speelt het stimuleren van bewegen ook een rol binnen het schoolgezondheidsbeleid. Te denken valt hierbij aan het stimuleren van sportieve activiteiten buiten schooluren of bij de naschoolse opvang en het stimuleren van lopen of fietsen naar school in plaats van met auto of bus. In het kader van het programma *Meedoen allochtone jeugd door sport* (2006–2010) zetten de elf gemeenten met de meeste allochtone jeugd en ruim 500 sportverenigingen zich in om de achterstand in sportdeelname van de allochtone jeugd en dan vooral van de allochtone meisjes weg te werken.

Met de inzet van in totaal 2500 fte's combinatiefuncties wil het kabinet meerdere doelen tegelijkertijd dienen, zoals de uitbreiding van het aantal brede scholen met een sport- en cultuuraanbod, de versterking van ongeveer 10% van de sportverenigingen, stimulering van een dagelijks sport- en beweegaanbod op en rond scholen en kennismaking met en actieve beoefening van cultuur. De combinatiefuncties worden gerealiseerd in samenwerking met gemeenten – die de cofinanciering voor hun rekening nemen – en met de onderwijs-, sport- en cultuursector.

Daarnaast stelt het RIVM, Centrum Jeugdgezondheid, op dit moment een standpunt op ten aanzien van beweegstimulering. In dit standpunt moet worden aangegeven welke mogelijkheden de jgz heeft om binnen de

reguliere contactmomenten van het basistakenpakket bewegen bespreekbaar te maken, erover te adviseren en zo nodig gericht te verwijzen naar passende beweegactiviteiten. Uiteindelijk doel is te komen tot een jgz-Richtlijn Beweegstimulering.

De Nationale Denktank heeft sport en bewegen in veel van haar ideeën gebruikt en sluit hierbij aan op het landelijke beleid. Zoals Run2Gether, dat is samen met je gezin in beweging zijn, geïnitieerd door werkgevers. De filosofie achter dit idee is dat ouders hun spaarzame tijd liever besteden aan activiteiten met het gezin dan aan sporten. De werkgever biedt het personeel en gezin een compleet pakket van maandelijkse hardlooptraining aan voor lopers van elk niveau en elke leeftijd. Door het goedkope en laagdrempelige aspect van hardlopen kunnen deelnemers deze sport gemakkelijk structureel inbouwen in het (gezins)leven. Ook jongeren worden hiermee vanuit de gezinssituatie aangemoedigd om te gaan sporten.

«Gewoon bewegen» heeft tot doel om zonder verplichting van het dagelijks sporten, de groep inactieve jongeren laagdrempelig toch in beweging te krijgen. Philips zal daarvoor de Activity Monitor beschikbaar stellen voor een pilot in het Escampcollege in Den Haag. Het NISB wordt gevraagd om diverse initiatieven die vanuit de Denktank van start gaan, te monitoren en hierin voor zover mogelijk te participeren.

5.9. Inkomen

De helft van de scholieren heeft een bijbaantje; een baantje hoort erbij. Ondanks het inkomen dat jongeren met een bijbaantje verdienen, knelt dit nogal eens met het bestedingspatroon. Een kwart van alle jongeren ondervindt problemen met rondkomen. Lager opgeleide jongeren staan over het algemeen vaker rood, komen vaker geld te kort, lenen vaker geld en kunnen moeilijker rondkomen dan hoger opgeleide jongeren (Nibud, 2008). Voor informatie over hun financiële situatie en over hulp bij schulden kunnen jongeren terecht op websites als www.blijfpositief.nl, www.nibudjong.nl en www.zelfjeschuldenregelen.nl. en bij de afdeling schuldhulpverlening of de Sociale Dienst van de gemeente. Samen met de jongere wordt gekeken wat de schulden, inkomsten en vaste lasten zijn. Daarna wordt gezamenlijk een plan opgesteld om de problemen op te lossen. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid voert een meerjarige voorlichtingscampagne met de naam *Blijf Positief!*. Het doel van de campagne is mensen bewust maken van hun eigen financiële gedrag, ze wijzen op de mogelijkheden om schulden te voorkomen en om risico's van schulden bespreekbaar te maken. Jongeren zijn daarin een belangrijke doelgroep. Financieel coach Bud toert door heel Nederland en doet ook plaatsjes aan waar veel jongeren zijn. Overigens legt een goede financiële opvoeding de basis voor het bewust omgaan met geld op latere leeftijd (TK 2007–2008, 24 515, 140).

5.10. Tot slot: leefstijl op de agenda

Het gaat goed met de jeugd. Dit moet zo blijven. Over een deel van de jeugd maken we ons echter zorgen. Dat moet niet afstralen op de rest van de jeugd, maar het zou juist omgekeerd moeten zijn. Hoe kunnen de jongeren met wie het goed gaat een voorbeeld zijn voor de jongeren die afglijden of dreigen dit te doen. Incidentenpolitiek en te veel nadruk op probleem- en risicopreventie moeten we voorkomen. Aandacht voor de randvoorwaarden zodat alle jongeren zich goed kunnen ontwikkelen is van belang. Natuurlijk zonder onze ogen te sluiten voor dat deel van de jongeren die echte problemen hebben, of risico lopen daarop. Door de betrokken ministeries wordt reeds ingezet op een adequate aanpak zodat

de juiste randvoorwaarden ontstaan. Dit is een kwestie van een lange adem; tevens blijven nieuwe inzichten nodig.

Daarom ben ik blij dat de Nationale DenkTank (www.nationale-denktank.nl) in 2008 het thema «gezonde leefstijl van jongeren» ter hand heeft genomen. Hoofdsponsors waren de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Landbouw, Natuur en Visserij en Jeugd en Gezin, de gemeente Den Haag en Jump (jongerenonderdeel van de Nederlandse Hartstichting). Afgestudeerden en promovendi hebben zich fris en vrij over het thema gebogen en hebben in december 2008 een aantal oplossingsrichtingen en adviezen gegeven. In dit hoofdstuk heb ik hun rapport *Gezond voor elkaar!* meermalen aangehaald. Kern van hun advies is dat jongeren in hun omgeving zowel versterkt als beperkt moeten worden. Anders geformuleerd gaat het om twee lijnen: het versterken van de weerbaarheid van jongeren en het beïnvloeden van de omgeving. Die twee kanten van dezelfde medaille onderschrijf ik van harte. ZonMw heeft 250 000 euro beschikbaar gesteld om innovatieve ideeën van de Nationale DenkTank in te voeren.

Om steeds aansluiting te houden op de leefwereld van jongeren is het zinvol om adequaat op de nieuwste ontwikkelingen in te spelen en daarover in gesprek te blijven met jongeren. Zij hebben een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming van de notitie. Dat proces wil ik voortzetten. Een blijvende dialoog zowel in de «fysieke wereld» als in de «digitale wereld». Belangrijke vragen voor mij zijn bijvoorbeeld: waarom jongeren die in het algemeen getypeerd kunnen worden als slim, snel en sociaal, zich niet altijd zo gedragen als het gaat om hun gezondheid? In hoeverre speelt het feit dat er veel informatie op hen afkomt en alles mogelijk lijkt te zijn daarbij een rol? Jongeren geven aan behoefte te hebben aan grenzen. Van wie accepteren zij die grenzen en wat verwachten zij daarbij van de overheid? Wie en wat zijn van belang bij hun vorming tot burgerschap? Over deze zaken verwacht ik door in gesprek te blijven met jongeren en hun opvoeders meer duidelijkheid te krijgen.

Met gemeenten samen wil ik de jeugdmonitor «toetsen» op informatie over deze thema's. Het doel is om met de gemeenten en maatschappelijke organisaties samen tot een kernset van indicatoren te komen die een goed beeld geven van de «staat van de jeugd en het gezin». Daar horen ook indicatoren bij over de sociale samenhang en kind- en gezinsvriendelijkheid van de leefomgeving. Ik ga daarover in overleg met de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG).

Een onderwerp als de leefwereld en de leefstijl van jongeren is voortdurend in beweging en vraagt om blijvende aandacht. Samen met jongeren, opvoeders, gemeenten en maatschappelijke organisaties wil ik dit onderwerp op de agenda houden met als doel voldoende gelegenheid te creëren voor alle jongeren om zich goed en gezond te ontwikkelen.

Literatuuropgave

Bogt ter T. (2008), *Whazz up? Nieuw onderzoek naar popmuziek in Nederland*, oratie Universiteit Utrecht, 15 februari 2008.

Boschma, J. & Groen, I (2007), *Generatie Einstein slimmer, sneller en socialer, Communiceren met jongeren van de 21e eeuw*, Amsterdam.

CBS/WODC: Centraal Bureau voor de Statistiek en Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (in voorbereiding), *Criminaliteit en rechtshandhaving 2007*, Den Haag: Ministerie van Justitie.

CBS: Centraal Bureau voor de Statistiek (2008) *Jaarrapport 2008 Landelijke Jeugdmonitor*, Den Haag: Programmaministerie voor Jeugd en Gezin.

CO-efficiënt (2008), *Verkenkend onderzoek leefwereld jeugd*, Amsterdam. (op: www.jeugdengezin.nl)

Cohen, S., Kessler R.C., Gordon L.U. (1995), *Measuring stress, a guide for health and social scientists*, Oxford.

C&V: Consument en Veiligheid, Letsel Informatie Systeem 2002–2006 (via www.veiligheid.nl).

C&V: Consument en Veiligheid, Schutten, M. (2007), *Risikant gedrag jongeren: Resultaten van een pilot in de klas*, Amsterdam.

DenkTank: De Nationale DenkTank (2008), *Gezond voor elkaar! Adviezen om jongeren te stimuleren zelf te kiezen voor een gezonde leefstijl*.

Equality (2008): *Nieuwe gezinnen, Gezinnen van de Toekomst*, Den Haag.

Garsen, J., Schilthuis W., (2004). *Lessen in liefde, voorlichting in de klas lijkt effectief*. In: *G. jrg 2004*, nr.p.8–9.

GGZ Nederland (2007), *Jeugd ggz breed beschikbaar, Ambities voor de jaren 2006–2008* (visiedocument).

Hersenstichting Nederland (2008), *Puberhersenen in ontwikkeling*, Den Haag.

IVO, Rooij, T. van & Eijnden, R. van den (2007), *Monitor Internet en Jongeren 2006 en 2007, Ontwikkelingen in internetgebruik en de rol van opvoeding*, Rotterdam.

Jantje Beton, VNG, NUSO, het Ministerie van VROM (in het kader van het Netwerk Child Friendly Cities) (2006), *Spelen met ruimte: Handboek gemeentelijk speelruimtebeleid*, Amsterdam: Mets & Schilt.

Jeugdraad: Nationale jeugdraad (2005), *Onderzoeksverslag jeugdraadpanel vrijwilligerswerk*, Utrecht.

Jeugdraad: Nationale Jeugdraad (2008), *Wat is gezondheid, onderzoeksverslag raadpleging jeugdraadpanel*, Utrecht.

Mulier instituut (2007), Stegeman, H., *Effecten van sport en bewegen op school, Een literatuurstudie naar de relatie van fysieke activiteit met de cognitieve, affectieve en sociale ontwikkeling*. 's-Hertogenbosch.

- Mulier instituut (2008), Frelief, M. en Breedveld, K., Meedoen allochtone jeugd door sport; tussenmeting 2008. 's-Hertogenbosch.
- NIBUD, Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (2008), Financieel gedrag van jongeren: Achtergronden en invloeden, Utrecht.
- NDI, Nederlands Debat Instituut (2008), verslagen van de schooldebatten in Den Haag en Houten op www.jeugdengезin.nl
- NDT, Nationale DenkTank (2008), Gezond voor elkaar! Adviezen om jongeren te stimuleren zelf te kiezen voor een gezonde leefstijl, Amsterdam.
- Nelis, H. en Van Sark, Y. (2009), Puberbrein binnenstebuiten, Utrecht/Antwerpen.
- Oijevaar J.A. (2008), PratenOnline, Een internetinterventie voor depressieve jongeren Kinder- & Jeugdpsychotherapie, jaargang 35, nummer 3, 2008.
- Prins, M. (2006), Jeugdculturen binnenstebuiten, Identificatie en distinctie in de homologie van jeugdculturen, Nijmegen.
- Prins, M (2008), De deugd van tegenwoordig: Onderzoek naar jongeren en hun grenzen, Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Qrius (2007), Jongeren07 Alle opties open, Amsterdam.
- Qrius (2008), Kidsweek mediawijzer, januari 2008, Amsterdam.
- RIVM: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Kreijl, C.F. van & Knaap, A.G.A.C. (Red.) (2004), Ons eten gemeten. Gezonde voeding en veilig voedsel in Nederland, Bilthoven.
- RIVM: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Schrijvers, C. T. M. & Schoemaker C. G. (Red.) (2008a), Spelen met gezondheid: Leefstijl en psychische gezondheid van de Nederlandse jeugd, Bilthoven.
- RIVM: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Lanting, L.C. & Hoeymans, N. (2008b), Let op letsels: preventie van ongevallen, geweld en suicide, Bilthoven.
- RMO: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (april 2008), Tussen flaneren en schofferen, Een constructieve aanpak van het fenomeen hangjongeren, Amsterdam: SWP.
- RMO: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (september 2008) «Versterken van de village», Den Haag.
- Roza, S.J., Hofstra M.B., Ende, J. van der, en Verhulst, F.C. (2003), Stable prediction of mood and anxiety disorders based on behavioral and emotional problems in childhood: a 14-year follow-up during childhood, adolescence and young adulthood. In: American Journal of Psychiatry, 2003; 160: 2116–2121.
- Rutgers Nisso Groep & Soa Aids Nederland, Graaf, H. de, Meijer, S., Poelman, J. & Vanwesenbeeck, I. (2005), Sex onder je 25e, Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005, Delft.

Rutgers Nisso Groep (2006), Kind van twee werelden, een kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van zwangerschappen van allochtone tieners, Utrecht.

Salverda E. (2004), Laat me los, hou me vast. Verslag van een kwalitatief onderzoek naar het psychisch welbevinden van dertig Haagse meisjes van Hindoestaanse afkomst. GGD Den Haag.

SCP/TNO: Sociaal en Cultureel Planbureau en TNO (2005), Zeijl, E., Crone, M., Wiefferink, K., Keuzenkamp, S. & Reijneveld, M., Kinderen in Nederland, Den Haag/Leiden.

SCP: Sociaal Cultureel Planbureau, Gilsing, R (2005), Bestuur aan banden. Lokaal jeugdbeleid in de greep van nationaal beleid, Den Haag.

SCP: Sociaal Cultureel Planbureau, Duimel, M. & Haan, J. de. (2007), Nieuwe links in het gezin: De digitale leefwereld van tieners en de rol van hun ouders, Den Haag.

SCP: Sociaal Cultureel Planbureau, Jehoel-Gijsbers, G. (2009), Kunnen alle kinderen meedoen?, Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen, Den Haag.

SWOV: Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid (2005), Ongevallen en Bewegen in Nederland landelijke enquête 2005, Leidschendam.

TK (2004–2005): Toekomstig sportbeleid; Nota Tijd voor sport, Bewegen, Meedoen, Presteren. Tweede Kamer vergaderjaar 2004–2005, 30 234, nr. 2, Den Haag.

TK (2006–2007): Seksueel overdraagbare aandoeningen. Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Tweede kamer, vergaderjaar 2006–2007, 29 220, nummer 9, Den Haag.

TK (2006–2007): Alle Kansen voor Alle Kinderen, Programma voor Jeugd en Gezin 2007–2011. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006–2007, 31 001, nummer 5, Den Haag.

TK (2006–2007): Beleidsprogramma 2007–2011. Brief van de minister president, minister van Algemene Zaken. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006–2007, 31 070, nummer 1, Den Haag (inclusief: Samen werken, samen leven).

TK (2007–2008): Nieuwe commissievoorstellingen en initiatieven van de lidstaten van de Europese Unie. Brief van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 22 112, nummer 633. Den Haag.

TK (2007–2008): Preventiebeleid voor de volksgezondheid. Brief van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 22 894, nummer 134, Den Haag (inclusief: Gezond zijn, gezond blijven: Een visie op gezondheid en preventie).

TK (2007–2008): Toekomstig sportbeleid; Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, beleidsbrief «De kracht van sport». Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 30 234, nr. 13, Den Haag.

TK (2007–2008): Preventie en bestrijding van stille armoede en sociale uitsluiting. Brief van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgele-

genheid. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, nummer 24 515, 136. Den Haag (inclusief publicatie Gemeentelijk armoedebeleid).

TK (2007–2008): Preventie en bestrijding van stille armoede en sociale uitsluiting. Brief van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en de minister van Financiën. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 24 515, nummer 140. Den Haag.

TK (2007–2008): Voortijdig schoolverlaten. Brief van de minister en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 26 695, nummer 44, Den Haag.

TK (2007–2008): Alcoholbeleid. Brief van de ministers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, voor Jeugd en Gezin, en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 27 565, nummer 35, Den Haag.

TK (2007–2008): Gezondheid en milieu. Brief van de ministers van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, voor Wonen, Wijken en Integratie en van Verkeer en Waterstaat. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 28 089, nummer 19, Den Haag.

TK (2007–2008): Emancipatiebeleid. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 30 420, nummer 50, Den Haag.

TK (2007–2008): brief «Diversiteit in het jeugdbeleid», Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 31 001, nummer 52, Den Haag.

TK (2007–2008): Voortgezet Onderwijs. Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 31 289, nummer 10, Den Haag (inclusief plan van aanpak Maatschappelijke stage).

TK (2007–2008): Mediawijsheid. Brief van de ministers van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en voor Jeugd en Gezin. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 31 434, nummer 1. Den Haag.

TK (2008–2009): Emancipatiebeleid. Brief van de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008–2009, 30 420, nummer 126. Den Haag.

TK (2008–2009): Nota gezinsbeleid: «De kracht van het gezin», brief van de minister voor Jeugd en Gezin. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008–2009, 30 512, nummer 4, Den Haag.

TK (2008–2009): Nota overgewicht: Uit balans: de last van overgewicht, Tweede Kamer, vergaderjaar 2008–2009, 31 899, nummer 1, Den Haag.

TK (2008–2009): Emancipatiebeleid. Brief minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008–2009, 30 420, nummer 135, Den Haag.

TNO, Hildebrandt, V.H., Ooijnedijk, W.T.M. en Hopman-Rock, M (2008), Trendrapport Bewegen en Gezondheid 2006/2007.

- Trimbos: Trimbos-instituut, Dorsselaer, S. van, Zeijl, E., Eeckhout, S. van den, Bogt, T. ter & Vollebergh, W., (2007) HBSC 2005 Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland, Utrecht.
- Trimbos: Trimbos-instituut, Cruys, A.N.N., Laar, M.W. van, Meijer, R.F., Ooyen-Houben, M.M.J. van & Verdurmen, J.E.E. (2008a) Nationale Drug Monitor Jaarbericht 2007, Utrecht.
- Trimbos (2008b), Jeugd en riskant gedrag 2007: Peilstationsonderzoek scholieren, Utrecht.
- Trimbos: Trimbos-instituut, Verdurmen J., Smit, E., van Dorsselaer S., Monshouwer, K. Schulten, I. (2008c). Ouders over alcohol-, roken- en drugspecifieke opvoeding 2007. Kerngegevens uit het peilstationsonderzoek Ouders, Utrecht.
- Trimbos: Trimbos-instituut, Hilderink I. en Land, H. van 't (2008d). GGZ in tabellen, 2007, Utrecht.
- Trimbos: Trimbos-instituut, Anker Solutions, (in voorbereiding). Jongeren vragen het zelf: strengere en duidelijkere omgang met alcohol, New York en Amsterdam.
- Unicef (2007), Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries, Innocenti Report Card 7, Unicef Innocenti Research Centre, Florence.
- Verwey-Jonker Instituut (2008), Achtergronden van jeugddelinquenten en middelengebruik, Utrecht.
- Vollebergh, W, Dorsselaer S. van, Zeijl, E en Bogt, T. ter, (2008), Hoe goed gaat het met de Nederlandse jongeren? In: Jeugdbeleid themanummer, jaargang 2, nummer 1, Houten.
- Vollebergh W. (2008), De tijd van je leven, Jeugd in veranderende culturele contexten, oratie, Utrecht.
- WHO (2004), The world health report 2004 – changing history, Genève.
- WHO (2008), Inequalities in young people's health. Health Behaviour in School-aged Children international report from the 2005/2006 survey. Copenhagen.
- Wijnberg R. (2008), Boeiuh. Het stille protest van de jeugd, Amsterdam.
- Wijngaards G., Fransen J. (2006), Jongeren en hun digitale wereld, Assen.
- Winter, M. de (2007). Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang; de noodzaak van een democratisch-pedagogisch offensief. In P. van Lieshout, M. van der Meij & J. de Pree (Eds.), *Bouwstenen voor een betrokken jeugdbeleid* (pp. 225–270). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- XXScience (2008), Toegankelijkheid van de CJG's voor jongeren van 16 tot 23 jaar in Den Haag.
- YMCA Verenigde Staten, de Dartmouth Medical School en Institute for American Values (2003), Commission on Children at Risk, Hardwired tot Connect.

Young Opinions (2008): Young Opinions over de 40 krachtwijken, online onderzoek.

Zeijl E. en Van Egten C. (2008), Over opvoeden gesproken ..., in Jeugd-beleid themanummer, jaargang 2, nummer 1, Houten.

Zon Mw (2007), Maatschappelijke Opgaven Jeugd: Trends, uitdagingen en onderzoeksvragen. Den Haag.

Zwaanswijk M. (2005), Pathways to Care, Help-seeking for child and adolescent mental health problems, Nivel Utrecht.